ئایین, لێبوردەیی و توندوتیژی

ـ گفتوگو لەگەڵ محەمەد موجتەهید شەبستەری و موحسین کەدیوەر ـ

ئامادەکردنی: گۆڤاری کیان
وەرگێڕانی لەفارسییەوە:
موسڵح ئیروانی

لەم مێزگەردەدا باسی ((ئایین, لێبوردەیی و توندوتیژی)) دەکەین. لەم باسەدا مەبەستمان لە ((توندوتیژی)) ئەو جۆرە توندوتیژییەیە کە وەك میتۆدێك بۆ گەیشتن بە چەند ئامانجێکی تایبەت پیادەکرێت. پرسیاری یەکەممان ئەوەیە کە کام بنەمای مەعریفی, پشتیوانی توندوتیژی نواندنن, بەتایبەتی لە کۆمەڵگا ئایینییەکاندا؟

موجتەهید شەبستەری: من قسەکانم لەسەر کۆمەڵگا موسڵمانەکان چڕ دەکەمەوە. بە داخەوە لە کۆمەڵگا موسڵمانەکاندا توندوتیژی, بەو مانایە باسکرا, بەدی دەکرێت. لەم کۆمەڵگایانەدا دەستور (یاسای بنچینەیی) دانی پێداناوە و بڕیاری ئەوەیە گرووپ و کۆمەڵەکان لە رێی ئاشتیانەوە بەدوای مەبەستە سیاسی کۆمەڵایەتییەکانی خۆیاندا بگەڕێن. بۆیە پێویستە ئەو پرسیارە بکەین کە ئەم توندوتیژیانە پشت بەکام بنەمای تیۆری وپراکتیکی دەبەستن؟ نووسین و دارشتنی دەستوور لەسەر بنەمای دانان بە مافی مرۆڤ, سنووری دەسەڵات و شتی لەم بابەتە, هەروەها لەسەر بنەمایەکی ئەپستمۆلۆژی, مرۆڤناسی, کۆمەڵناسی ئایینناسانەی تایبەت دامەزراوە. لەکۆمەڵگا موسڵمانەکاندا, ئەگەر چی ئەم دەستوورە دارێژراوە, [بەڵام] بەشێك لە خەلکی ئەم کۆمەڵگایانە, لە جیاتی ئەم بنەمایانە, بڕوایان بە بنەما گەلێکی تر هەیە. ئاشکرایە ئەم شتە یەکێکە لە رەگو ریشە سەرەکیەکانی توندوتیژی لە کۆمەڵگا موسلمانەکاندا.

دەستووری دیموکراتیك, پشت دەبەستێ بەدانان بە مافی مرۆڤ و فرەیی حەقیقەت" واتە بڕوابوون بەوەی کە مرۆڤ دەتوانێت فەلسەفەی جیاجیای هەبێت و تەفسیری جیاجیا بۆ گەردوون, مرۆڤ وئیمان بخاتە روو. ئەگەر کەسانێك پێیان وابێ لە بواری ئایین, سیاسەت, مرۆڤناسی وگەردووناسیدا, کۆمەڵێك حەقیقەتی هەتا هەتایی هەیە کە تەنیا چەند کەسێك لێی ئاگادارن و هەموو مرۆڤەکان دەبێ ژیانی کۆمەڵایەتی خۆیان, تەنانەت بەزۆرەملێ وناچارا, ئاشکراو نائاشکرا لەگەڵ ئەو حەقیقەتانەدا بگونجێنن (لە مێژووی بیری ئایینی موسڵماناندا موعتەزیلە ئەو بۆچوونانەیان هەبوو وئەمڕۆش هەندێ ئەمە دەڵێنەوە), ئەم جۆرە کەسانە ناتوانن بڕوایان بە مافی بنەڕەتی بۆ مرۆڤەکان هەبێ و بەگوێرەی ئەمە دەستوور دابڕێژن.

ئێمەی مرۆڤ بەشێوەی کۆمەڵ دەژین وهەمەجۆرەیی ناو دونیای مرۆیی وا پێویست دەکات بناغەی وبنچینەیەك بۆ ژیانی کۆمەڵایەتیی هاوبەشی خۆمان بێنینە کایەوە, بەچەشنێك کە لەم ژیانە کۆمەڵایەتییە هاوبەشەدا, تاکەکەسان بتوانن ئەوەی

بەحەقیقەت وبەرژەوەندی دادەنێن, بلێنەوەو بەگوێرەی ئەوە ئیش بکەن. لەراستیدا دەستوور بۆ رەخساندن وفەراهەمکردنی ئەم بناغەو بنچینەیە دادەرێژرێت. ئەم دەستوورانە پشت بەمەعریفەیەکی تایبەت دەبەستن وبونیادێکی کۆمەڵایەتی تایبەت دێننە کایەوە. ئەگەر ئەو بنەما مەعریفیانە لەبەرچاونەگرێن, دارشتنی دەستوور بە شێوەیەکی دیمەکراتیانە مانای خۆی لەدەست دەدات. لەکۆمەڵگا موسڵمانەکاندا, دەستوور لەلایەك رۆشنبیرانەوە, جا ئایینی بن یان نائایینی, دادەرێژرێت, ئەم رۆشنبیرانە, بەزۆری دەستووریان بەگوێرەی بنەما مەعریفیە نوێیەکان و بە رەچاوکردنی پرەنسیپی دیموکراسی دارشتووە. بەڵام روشنبیران وزانایانی کۆمەڵگا موسڵمانەکان لە خەڵکی موسڵمان دوور ونامۆبوون و بنەمای مەعریفی نوێ نەچووە ناو هزری ئەم خەڵکانەوە. لەم کۆمەڵگا موسڵمانانە دەستوور دارێژراوە ومافە بنەرەتییەکان وئازادی بۆ مرۆڤەکان لەبەرچاو گیراوە, بەڵام بەکردەوە زۆربەی کۆمەڵگا موسڵمانەکان بنەمای نەعرفی ئەم دەستوورەیان وەرنەگرتووە وتائێستاش پابەندی بنەمای مەعریفی دەستەڵاتخوازانەی خۆیانن وهێشتا بڕوایان پێی ماوە. لە چوارچێوەی ئەم بنەما نەریتییەدا, هەمەجۆری, مافی مرۆڤ, ئازادییە سیاسی کۆمەڵایەتییەکان وئازادیی ئایینی پەسند نەکراوە. کەواتە, جۆرە ناهەماهەنگییەك هەر لەنێوان ئەو بنەما مەعریفیە نوێیەی کە بناغەی یاسا دیموکراتیکەکانە, لەنێوان رۆشنبیرانی ئایینی نائایینیدا دەمەتەقێ لەبارەی ئەم ناهەماهەنگیە هەیە, بەڵام ئەم دەمەتەقێیانە هێشتا دزەیان نەکردۆتە ناو خەڵکی موسڵمانەوە. دەمەتەقێی مەعریفی هیچ کات بەوشێوەی لەلای بیرمەندان, فەیلەسوفان وتیۆلۆژیستەکان هەیە لەلای خەڵکی ئاسایی بەدی ناکرێ, ئەگەر جۆرە ناکۆکییەك لە نێوان کولتووری سەربژاردە وکولتووری عەوامدا هەبێ, دەبێتە هۆی سەرهەڵدانی چەندین گرفت, (بەداخەوە لەکۆمەڵگا موسڵمانەکاندا بەم شێوەیە). لە وڵاتانی رۆژئاوادا, شێوەیەکی سادەکراوەی بنەما مەعریفیە تازەکان لەنێو سەربژاردەوە بۆ ناو خەڵکی ئاسایی گوازراوەتەوە و خەڵکی ئاساییش تێگەیشتنێکی سادەیان بۆ چەند چەمکێکی وەکو مافی مرۆڤ, پلورالیزم وئازادی وەدەست هێناوە,

بەڵام ئەمە لە کۆمەڵگا موسڵمانەکاندا روونەداوە و ئەم هزرە نوێیانە دزەیان نەکردۆتە ناو خەڵکی موسڵمانەوە.

ئەمڕۆ ئەو کۆمەڵگایانەی کە لەسەر بنەمای دەستووری مۆدێرن ودیموکراتیانە رێکخراون, بونیادە سیاسی وکۆمەڵایەتییەکان لەگەڵ بنەما مەعریفییەکانی هەمان دەستووردا گونجاون, بەڵام لەکۆمەڵگا موسڵمانەکاندا, بونیادە سیاسییەکان کە بەگوێرەی بنەما نەریتییەکان دروستبووە, وەکو خۆی ماوەتەوە وئەمە یەکێکە لەسەرچاوەکانی توندوتیژی لەکۆمەڵگا موسڵمانەکاندا.

لەکۆمەڵگا موسڵمانەکاندا, چەندین کەس وکۆمەڵە هەن کە دەستوور وبنەما مەعریفییەکەی وبەهاکان وئەو بونیادە سیاسی وکۆمەڵایەتیەی کە لێیەوە بەرهەم دێ (وەکو کۆمەڵگا مەدەنی) بە دژی بنەمای مەعریفی وبونیادی کۆمەڵایەتی وسیاسی وخۆیان دەبینن ولەبەر ئەوەی نایانەوێ بنەمای مەعریفیی خۆیان لەدەست بدەن وخۆیان لەگەڵ هەلومەرجی نوێدا بگونجێنن, بۆیە بەرگری لە کۆمەڵگایەك دەکەن کە بونیادەکەی لەگەڵ بنەمای مەعریفی وبەهاکانیاندا بگونجێ. ئیمان, بیروباوەڕو دەمارگیری وبەرژەوەندیش دەبنە پشتیوانی ئەم تێڕوانینە ولەکۆتاییدا دەریدەخەن کە بونیادی سیاسی سەدەکانی رابردوویان دەوێ. ئەم کەس وکۆمەڵانە سەرەڕای ئەو گۆڕانکارییە کولتووری ـ کۆمەڵایەتی وئابووریانەی کە لەم کۆمەڵگایانەدا روویداوە دەیانەوێ بەهەر نرخێك بێت ئەو بارودۆخەی جاران بەرهەم بێننەوە ولەبەرئەوەی ئەو بارودۆخە بەرهەمنایەتەوە, توندوتیژی دێتەکایەوە ئەویش لە بەرگی ئایین ودینداریدا.

* وا دێتە بەرچاو کە زۆرێك لە بیرمەندە نوێخوازەکانیش کاریگەریان هەبووە لەهێنانەدی وزەمینەخۆشکردن بۆ توندوتیژی لە کۆمەڵگای ئایینیدا. بۆ نموونە, ئەو رۆشنبیرانەی لەژێر کاریگەری ئایدیۆلۆژییە چەپەکاندا بوون هەوڵیان دەدا لەرێی بەئایدیۆلۆژیکردنی ئایینەوە, بیگێڕنەوە بۆ کایەی کۆمەڵگا یان پێگەی ئایین بچەسپێنن, لە راستیدا ئەوان برەویان بەو ئایدیۆلۆژیە مۆدێرنانە داوە کە بۆ ئامانجی توندوتیژانە

سوودیان لێ بینراوە. واتە لەلایەن نوێخوازانیشەوە کۆمەڵێکی وا دەبینین کە تەگبیری تیۆری بۆ پیادەکردنی توندوتیژی دەکەن, بۆ نموونە گرووپە فاشیستی ونیمچە فاشیستییەکان. بۆیە دەتوانین بپرسین ئایا بەرێزتان دەرکەوتنی توندوتیژی تەنیا بە بەرنجامی ناکۆکیی نێوان نوێخواز ونەریتخوازان دەزانی یان لەبەرەی نوێخوازانیشدا خوێندنەوەیەکی تایبەت هەیە کە برەو بە توندوتیژی لە کۆمەڵگادا دەدا؟

موجتەهید شەبستەری: ئاماژەتان بە خاڵێکی گرنگ دا. بەشێکی زۆری ئەو توندوتیژیانە کە لەم کۆمەڵگایانەدا هەبووە وهەن لەلایەن نوێخوازانەوە بووە, بەڵام هەندێ توندوتیژیش پەیوەندیان بەبیروڕای هەندێ لەنوێخوازانەوە هەیە. ئەم نوێخوازانە لەژێر کاریگەری ئایدیۆلۆژییە چەپەکاندا بووینەو ویستویانە ئایدیۆلۆژییەکی سیاسی لە ئایین بێننە کایەوە. گرووپێکی دیکەی نوێخوازان زۆر پابەندی نەریتی ئایینی نەبوون وتەنیا وەك ئامرازێك بۆ ململانێ سوودیان لە ئایین وەردەگرت. هەندێ لەوانەی کە لەجیهانی ئیسلامدا نازناوی نوێخوازی ئایینیان پێوە لکاوە" ئەگەر بەوردی هەڵیانسەنگێنین, نابێ بیان خەینە ریزی نوێخوازانی ئایینییەوە. ئەوان بێ ئەوەی خولیایەکی ئایینیان هەبێ, ئایینیان کردۆتە وەسیلەیەك بۆ ململانێ وخەبات. هەروەك چۆن دەستەیەکی تری نوێخوازانی ئایینیش لەهەمان کات کە خۆیان بە نوێخواز دەردەخست لە رادەبەدەر کەوتبوونە داوی نەریتەوە ونەیانتوانی پەیوەندییەکی رەخنەگرانە لەگەڵ نەریتدا ببەستن. ئەم گرووپە خولیایەکی ئایینیان هەبوو, بەڵام رۆڵەی ئەم سەردەمە نەبوون.

*** ئایا نەریتخوازان بەرپرسی پیادەکردنی توندوتیژی لەقەڵەم دەدەی؟.**

موجتەهید شەبستەری: بەڵێ, بەڵام لێرەدا من ناڵێم توندوتیژی لە رێنماییەکانی نەریتماندا بوونی هەیە یان نییە. مەسەلەکە ئەوەیە کە ژیان لەم سەردەمەدا بەبێ رووبەڕووبوونەوەی رەخنەگرانە لەگەڵ نەریتی رابردوودا, توندوتیژی لێکدەکەوێتەوە. راست نەکردنەوەی بیرنەکردنەوەی دەستەڵاتخوازانەی رابردوو ورێگرتن لەخستنە رووی

بنەمایەکی مەعریفیی گونجاو لەگەڵ بونیادی سیاسیی دیموکراتیك وپێداگرتن لەسەر پاراستنی بونیادی سیاسیی رابردوو لەو هۆکارە گرنگانەن کە توندوتیژی لە کۆمەڵگا موسڵمانەکان لەم سەردەمەی ئێستادا بەرهەم دێنن.

*** بەرێز کەدیوەر رای جەنابتان لەم بارەیەوە چییە؟.**

موحسین کەدیوەر: بەرای من نە نەریت بەتەواوی داوای توندوتیژی دەکات، نەمودێرنیتە لە ڕەها داوای ناتوندوتیژی دەکات. لەناو نەریتدا چەند خوێندنەوەو رەوتێك هەن کە بانگەشەی توندوتیژی دەکەن ولە مودێرنیتەشە رەوتی توندوتیژخواز هەن. فاشیزم وستالینیزم منداڵی شەرعی مودێرنیتەن. لەنەریتی نەتەوەیی ـ ئایینی کۆمەڵگای خۆماندا، هەم خوێندنەوەی ئاشتیخوازانەمان بۆ ئایین ونەریت هەیە، هەم تێگەیشتنی زەبروزەنگ ئامێز. ئەمانە هەردووکیان هەن. بۆیە پێویستە لە روانگەیەکی دیکەوە باسی بابەتەکە بکەین و تەنیا لە روانگەی نەریت ونوێگەرییەوە لێی نەروانین. هەڵبەتە دان بەوەدا دەنێم کە رەوتی باڵادەستی ناو مودێرنیتە بەئاراستەی رەتکردنەوەی توندوتیژییەو بەداخەوە لە کۆمەڵگا رۆژهەڵاتییەکاندا زۆربەی رێرەوە نەریتییەکان بەجۆرێك لەجۆرەکان رەوایەتی بەتوندوتیژی دەدەن.

بۆ وەڵامدانەوەی پرسیاری سەرەکیتان سەرەتا پێویستە دوو جۆر توندوتیژی لەیەکتر جیابکەینەوە:

توندوتیژی ڕەوا و توندوتیژی ناڕەوا (یان توندوتیژی شەرعی و توندوتیژی ناشەرعی). توندوتیژیی ڕەوا چەند بەشێکی هەیە لە هەر کۆمەڵگایەکدا، جا چ کۆمەڵگایەکی ئایینی بێت یان نائایینی، ئەم جۆرە توندوتیژیانە بەرچاو دەکەون. یەکەم جۆری توندوتیژیی ڕەوا، توندوتیژییە لە ئاستی سزادانەدا. توندوتیژیی رێلێگرتن و توندوتیژیی تەمێکارانە کە هەردووکی لەبەرامبەر تاوانبارانی کۆمەڵگاکاندا پیادەکرێن، توندوتیژیی رەوان. جۆری دووەمی توندوتیژیی ڕەوا کە لەگشت کۆمەڵگاکاندا رێگەی پێ دراوە، توندوتیژییەکە کە لەبەرامبەر ستەمدا روودەدات، جا چ ستەمی تاکە کەسی بێت

یـان سـتەمی گرووپـی. بـۆ نموونـە لـەبواری تاکـە کەسـیدا ئەگـەر کەسـێك رووبـەڕووی توندوتیـژی بـووەوە هـەموو یاسـا دانـەرێك رێگـە دەدات ئـەو کەسـە بەرگرییـەکی ڕەوا لەخۆی بکات, تەنانەت ئەگەر ئەو بەرگرییە کوشتنیشی لێبکەوێتەوە. هەر بەم شێوەیە لەروانگەی کۆمەلآیەتییەوە, ئەگەر کۆمەڵگایەك بکەوێتـەوە ژێـر سـتەمەوە, مـافی هەیـە راپەرێت وبێگومان راپەرینیش ئاشـتیانە نابێـت. واتـە لـە ریپـەرین, شـۆڕش وبزوتنـەوە کۆمەلآیەتییەکاندا بەزۆری رەگێکی توندوتیـژی بـەدی دەکرێـت وجـۆرە توندوتیژییـەکی رەوای تێدا بەکارهێنراوە.

ئاشکرایە لەم باسەدا, مەبەست توندوتیژییە رەواکان نییـە, بـەڵکو جۆرەکـەی تـری توندوتیژییە کە بریتییە لە پیادەکردنی رێبازی نائاشتیانەو نایاسایی بۆ گۆڕینی بونیادە کولتوورییەکان لـە تـاك یـان لەکۆمەڵدا, یـەکێك لەخەسـڵەتە جیاکراوەکـانی ئـەم جـۆرە توندوتیژیـە, نـارەزایی ئـەو کەسـەیە کـە توندوتیـژیی دەرهـەق کـراوە. ئـەم جـۆرە توندوتیژییـە بنـەمای تیـۆریی جیـاوازی هەیـە. سـەرەتا لـە یەزدانناسـییەوە دەسـت پێدەکەین. ئەوانەی کە پەنا دەبەنە بەر توندوتیژی چۆن سەیری خوا دەکەن؟ بێگومـان سیمای خوا لەلای ئەوان, نەخواوەنـدی بەبـەزەیی (رحمـان)ەو نەخواوەنـدی بەخشـندە (رحیم)ە ونەخواوەندی بەبەزەیی وبەخشندە. خوای ئەوان, خوایەکی سـزادەری تونـدە (شدید العقاب) کە هیچ بەخشندەییەکی نییە. خوایەك کە ((کتب علی نفسه الرحمة))یە, خوایەك کە بـەزەیی وەك نـەریتێکی نـەگۆڕ لـە پەیوەنـدیی نێـوان خـۆی وبوونەوەرانیـدا بەپێویست زانیوە, لەلای ئەوانەوە کـەمترین بـۆنی بـەزەیی بەرنەکـەوتووە, ئـەم سـیما توندەی خواوەند, لەرەفتاری ئەو کەسـانەی کـە ئـەم تێڕوانینـەیان بـۆ خواوەنـد هەیـە, بەرجەسـتە دەبێـت. راسـتە لـە ئـەدەبیاتی ئایینیـدا, خواوەنـد لەبەرامبـەر تاوانبارانـدا سیمایەکی تۆرەی هەیە, بەڵام ئەم توندوتیژییـە بەرامبـەر تەوانبارانـەو ئێمـە مەسـەلەی سزادانمان وەلا ناوەو لێرەدا باسی ئەوە ناکەین. لێرەدا تاك تاکی خەڵك دەکەین. مـەرج نییـە هـەموو هاوولآتیـانی کۆمەڵگایـەك تاوانبـار بـن و تـەنیا لەوانەیـە وەکـو ئـەوان

بیرنەکەنەوە کە توندوتیـژی بـەکاردێنن. مەگـەر گشـت ئەوانـەی وەك ئێمـە بیرناکەنـەوە بەتاوانبار لەقەڵەم بدەین.

خاڵی دووەم: ئەوەیە کە توندوتیژکاران بۆچوونێکی تایبەتیان بۆ دنیا هەیە. بەرای ئەم کەسانە دنیا کێڵگەی دوارۆژ نییە, بەڵکو مەیدانی سزادانەو تاوانباران دەبێ هەر لەم دنیایەدا بەسزای خۆیان بگەن.

خاڵی سێیەم: ئەوەیە کە توندوتیژکاران بۆچوونێکی تایبەتیان بۆ مرۆڤ هەیە.ئـەوان زیادەڕۆیانە بەرامبەر بە مرۆڤ و لەرێی گۆڕانی ناخەوە هیچ مانایەکی نییە. بـەرای ئـەوان تەنیا لەکەش و هەوای ترس ولەرزەوە ـ واتە بەشێوەیەکی زۆرەملێ ـ مرۆڤ چاك دەبێـت و دگۆڕێت. ئەگەر هۆکاری پەروەردە وکامڵبوونی مرۆڤ بەهۆکاری ناوەکی دابنێین دەبـێ دڵنیا بین کە هۆکاری توندوتیژانە لە زۆربـەی حالەتەکانـدا گـۆڕانی زاتـی لێناکەوێتـەوە. مرۆڤناسیی توندوتیژخوازانە کۆنترۆڵ وسزادان بەگرنگترین هۆکاری پەروەردە دادەنـێن. بەرای ئەوان, مرۆڤ بوونەوەرێکە دەترسێ: لـەو بیرکردنەوەیـەدا هـەموو شـتێك بـۆ مـرۆڤ قەدەغەیە, جگە لەوانەی کە پێی رادەگەیەنرێت.

خاڵی چوارەم: ئەوەیە کە توندوتیژکاران بۆچوونێکی تایبەتیان بۆ حەقیقەت هەیە. واتە بڕوایان بە جۆرە دۆگماتیزم و موتڵەقگەرایەك هەیە. دۆگماتیزم خەسڵەتی سەرەکی ئەپسـتۆلۆژیای بیرکردنـەوەی توندوتیژکارییـە توندوتیـژکاران بڕوایـان وایـە حەقیقـەت بەشێوەیەکی موتڵەق لەبەر دەستی ئەوان دایەو ئەوانی تر بەشیان لەو حەقیقەتە نییە.

خاڵی پێنجەم: ئەوەیە کە توندوتیژکاران بەکارهێنانی هەموو رێگەیەك بـۆ گەیشـتن بە ئامانجی پیرۆز, بە ڕەوا دەزانن و ئەمە جۆرە ئیباحیەتێکە لە رێباز ومیتۆددا. بـەرای ئەوان تەنیا مەبەسـت وئامـانج دەبێـت پـیرۆز وڕەوا بێـت ولـە رێبـاز ومیتـۆددا رێگـەمان

پێداوە پەنا بەرینە بەر هەموو ئامرازێك, تەنانەت ئەگەر رێباز وئامرازێکی توندوتیژانە یان نائاشتیانە بێت یان لەعورفی یاسایی ئەو کۆمەڵگایەدا قەدەغە بێت. بەم شێوەیە بەرژەوەندی مانایەکی تایبەت وەردەگرێ, واتە بۆ گەیشتن بە ئامانجی پیرۆز بەرژەوەندی وا پێویست دەکات سوود لەهەموو رێباز وئامرازێك وەرگرین. بەڵام ئەوان وەڵامی ئەو پرسیارەیان نەداوینەوە کە ئاخۆ دەتوانین سنوورێك بۆ بەرژەوەندییە نەتەوەیی یان ئایینییەکان دابنێین؟ ئایا دەتوانین ئەم کاروبارانە کۆنترۆل بکەین؟ واتە ئایا هەموو قەدەغەکراوە شەرعییەکان لێرەدا حەڵاڵ دەکرێن وهەموو فەرمان وئەرکە ئایینیەکان بەقەدەغە دادەنرێن؟

خاڵی شەشەم: ئەوەیە کە لەروانگەی توندوتیژکارانەوە, بیرکردنەوە, زانست وهنوشیاریی رۆڵێکی سەرەکیان نییە. با بەزمانێکی سادەتر بڵێین مەعریفە رۆڵی یەکەم لە بەختەوەرکردنی مرۆڤدا ناگێرێت. شتی تری جگە لە هوشیاری, مەعریفە وبیرکردنەوە دەور دەبینن لە بەختەوەریدا. ئەم کەسانە بەوبیروهزرانەیانەوە کاتێکی پێویست بۆ وەدەستهێنانی هوشیارییە جیاجیاکان وهوشیارییە ئایینیەکان خەرج ناکەن ولەلایەن زانایانی ئایینیشەوە بەخراپ سەیر ناکرێن. بۆیە پشت بە هۆکاری نامەعریفی وەکو قەزاو قەدەر دەبەستن. ئەمە زۆر گرنگە, چونکە ئەگەر زانست ومەعریفە لە رەوتێکدا رۆڵێکی سەرەکی نەگێرێت, بەهەڵە سوودی لێدەبینرێ ودەگۆرێت بۆ بەڵایەکی کۆمەڵایەتی.

خاڵی حەوتەم: بریتییە لە تێگەیشتنی توندوتیژکاران لە سیاسەت. یەکەم" ئەوان هیچ بایەخێك بۆ یاسا دانانێن. ئەوان لە کۆمەڵگایەکدا دەژین کە یاسا بە شێوەیەکی زۆرەملێ پەسەندکراوە, نەك وەك پێویستییەکی کۆمەڵایەتی کە بۆ نموونە خەڵك بەو بروایە گەیشتین کە ناتوانن کۆمەڵگا بەبێ پەیمانێکی کۆمەڵایەتی جێی پەسەندی خەڵك بپارێزێن. یاسا بەزۆری لە دەرەوە راهاتووە ولە هەلومەرجێکی کۆمەڵایەتی تایبەتیشدا

لەو کۆمەڵگایە پەسەندکراوە, بەڵام لە هێزی جەماوەری خەڵکدا ولەوەش گرنگتر لە هێزی زانایانی ئایینیشدا, یاسا پێگەیەکی گرنگی نییە, ئەم ڕێبازو ئاراستەیە بەتایبەتی زانایان بڕوایان وایە کە یاسای مرۆیی تەنیا لە هەلومەرجێکی تایبەتدا دەشێ هەبێ و ئەو یاسایەی کە ڕەسەنە ونابێ پێشێل بکرێ, تەنیا یاسای یەزدانییە. هەر چەند لەوانەیە یاسای مرۆیی لە ئەنجوومەنی شارەزایان یان پەرلەماندا لەسەر بنەمای یاسا شەرعییەکان دابڕێژرێ. لەپراکتیکدا دەبینین کە هیچ بایەخێك بەو یاسا مرۆییە نادرێ کە بەگوێرەی شەرع داڕێژراوە. واتە ئامادەن هەر بەسادەیی لێ بکەوێتەوە. بەزمانێکی فیقهیانە, گەڕانەوە وپەنابردنە بەر یاسا بەکارێکی لاوەکی دادەنرێت.

واتە لەکاتی تەنگەناویدا پەنا دەبرێتە بەر یاساو ئەوان ڕێگە بەخۆیان دەدەن لە هەموو ئەو شتانە کەڵك وەرگرن کە شەرع ڕێگەی پێداوە, جا چ یاسایی بێت یان نە. دووەم خواست ورای خەڵك لەلای ئەوان هیچ نرخێکی نییە. لەهەندێ خوێندنەوەدا توندونیژکارانە لە هیچ بوارێکدا تەنانەت لەبواری شتە حەڵاڵەکانیشدا پێویست ناکات پەنا ببرێتە بەر خواست ورای خەڵك.

واتە ئەگەر وا دابنێین گشت توانا کۆمەڵایەتی وسیاسییەکان مۆلکی خواوەندن وخواوەند لەهەر سەردەمێکدا بەکەسێکی تایبەتی سپاردوون, بۆیە دەستەوەردان لەکایەی گشتی بەبێ ڕەزامەندی پێشووتر یان بەبێ ڕێگە پێدان دواتری خواوەند دەستەبەسەرداگرتنە. کەواتە ئەگەر ئەمە دەستەبەسەرداگرتن بێ, ئەنجامدانی هەر جۆرە کارێکی سیاسی وکۆمەڵایەتی لەلایەن خەڵکەوە بەدەستێوەردان لەکایەیەکی تر دەژمێردرێ, وەکو ڕووبەڕووی ئەو کەسە ببمەوە. لەم ڕوانگەیەدا, پەنا بردنە بەر ویست ورەزامەندیی خەڵك وەکو ((اکل میتة))یە, بۆ ئەوەی دۆژمنانی ئیسلام, ئایین بە ئیستبداد تاوانبار نەکەن. سێیەم, مافی مرۆڤ لەم فیکرەدا جێگەی نابێتەوە. نەك تەنیا لە بابەتی سیاسیدا, بەڵکو بەلەبەرچاوگرتنی حیکمەتی خواوەندو بەلەبەرچاوگرتنی ئەو ئەرکانەی کە خواوەند بۆ مرۆڤی داناوە مافی مرۆڤ لە هیچ بوارێکدا نییە. ماف هەر ئەوەیە کە لە ئەرکی یەزدانەوە هەڵدێنجرێ وئەم مافانە هەموویان لە ئەحکامی

[ئایینیدا] هەن. ئەوەی بۆ مرۆڤ باشـە لـەو ئەحکامانـەدا پیشـبینی کـراون وئەگـەر ئێمـە هەمان ئەرکی فیقهیی باو پیادە بکەین پێویستمان بەمافی مرۆڤ هەر نییە. ئاشکرایە کـە لەدەقە ئایینییەکانماندا ئاماژە بەهەندێ ماف نەکراوە وئەم مافە بـەم دواییانـە لەلایـەن مرۆڤی هاوچەرخەوە بایەخی پێدراوە. بۆیە ئەم ئەرکانە لە کەشوهەوایەکدا دارێژراون کە ئەم مافانە هەرنەبوونە. بۆیە ئەگەر مافەکان ژێرپێ بخرێن, ئەو کەسانە سـەغلەت نـابن, چونکە بەرای ئەوانەوە هیچ ئەرکێك ژێر پێ نەخراوە.

چوارەم, ئەو کەسانە لەبواری سیاسەتدا کاروبارە ناپیرۆزەکان پیرۆز دەکـەن. ئـەم بەپیرۆزکردنانــە چــەندین گرفتــی کۆمەڵایــەتی دێننــە کایــەوە, چــونکە دەبێتــە هــۆی فراوانبــوونی لەرادەبــەدەری بازنــەی کاروبــاری پــیرۆز لــە کایــەی کاروبــارە گشــتی وکۆمەڵایەتی ودنیەوییەکاندا وکاتێك شتەکان بەپیرۆز دەکرێن, چـیتر نـاتوانین رەخنـەی لێبگرین. لەدەستدانی رەخنە, چەندین گرفتی کۆمەڵایەتی دێنێتە بەرهەم.

پێنجـەم, لـەلای سیاسـی وتوندوتیژکارانـدا, ((ئـازادی)) پێگەیـەکی ئـەوتۆی نییـە. لەسەردەمی مەشروتەدا, زانایان باسی ((وشەی شوومی ئازادی)) یان ((پەیڤی پێنرخـی سەربەستی))یان دەکرد و هەڵبەتـە ئەمـە پەیوەنـدی بـە سـەردەمی مەشـروتەوە نییـە. ئەمانە ئازادی بەدیاردەیەکی شەیتانی وبەرهـەمی کولتـووری بێبـەهای رۆژئـاوا لەقەڵـەم دەدەن.

*** کام بونیادی سیاسی وکۆمەڵایەتی وکام روانگەی مێـژوویی ـ کولتـووری بەرهەمهێنەری توندوتیژییە؟**

موجتەهیـد شەبسـتەری: نـازانم ئـەوەی دەمـەوێ بیڵـێم تـا چـەند پەیوەنـدی بـە پرسـیارەکەی ئێـوەوە دەبـێ, بـەڵام بـڕوام وایـە پێـداگرتن لەسـەر بونیـادی سیاسـی وکۆمەڵایەتیی رابردوو وهەوڵنـەدان بـۆ گـۆڕینی, توندوتیـژی بەرهـەم دێنـێ. لـە مـاوەی

سەدەکانی رابردوودا بونیادێکی سیاسی و کۆمەڵایەتیی تایبەت لە کۆمەڵگای ئێمەدا سەربهەڵداوە کە کولتووری سیاسیش لەگەڵیدا گونجاوە. چونکە لە دنیای ئەمڕۆدا کۆمەڵگا بەبێ بەشداریکردنی هەموو لایەك لەگشت هەوڵە سیاسی وناسیاسییەکان سەرناکەوێ. لەژیانی کێبرکێیانەی دنیای ئێستادا کە پەرەسەندن وپێشکەوتن لە گرنگترین ئامانجەکانییەتی ژیان بەبێ چالاکبوون وبنیاتنەربوون وسەرچاوەی کاریگەربوونی توێژ وتاکە کەسە جیاجیاکانی کۆمەڵگا, هەڵناسووڕێ. پێویستە لە کۆمەڵگادا هەلومەرج برەخسێ بۆ ئەوەی تاکەکەسان بە ئاستێکی بەرزی پێشکەوتنی مادی ومەعنەوی بگەن. بەڵام خاڵی گرنگ لێرەدا ئەوەیە کە ئەم جۆرە ژیانە تەنیا لەژێر سایەی سیستەمی سیاسییە دیموکراتییەکاندا دەبێ. واتە تەنیا لەسیستەمی سیاسییە دیموکراتییەکاندا دەکرێ تاکە کەسانی کۆمەڵگایەك بەئاستێکی باڵای بنیاتنان بگەیەنرێن. لەکۆمەڵگایەکی ئەوتۆدا تاکەکەسان دەتوانن لە ئاستێکی باڵای توانا و لێهاتوویی بەهرەمەند بن" ئەم پرۆسەیە لەسایەی نونیادە دیموکراتیەکاندا دێتە کایەوە. بەڵام بونیادی سیاسی وکۆمەڵایەتی و کولتووریی رابردوومان بە هیچ شێوەیەك دیموکراتیانە نەبووە بونیادەکردنی رابردوومان شێوەی جیاجیایان هەبووە, بەڵام لایەنی هاوبەشی ئەم بونیادانە, ملکەچبوون بۆ لەخۆ بەرەوژوورتر و مەرجە جیاجیاکانی دەسەڵات بووە, بەشێوەیەك کە ناسنامە وکەسایەتیی مرۆڤەکان لە پەیوەندی بەکەسایەتییەکانی سەرەوەتر لەخۆی ناسراوەتەوە. بەشداریکردن لە دەسەڵات وبڕیاردانانددا نەبووە ومرۆڤ وەك بۆنەوەرێك نەدەناسرا کە دەستنیشانکەری چارەنووسە وهەڵدەبژێرێ. هەر لە بنەڕەتدا لەو سەردەم ئەو بنەما وپرەنسیپانە لە هیچ شوێنێکی دنیادا لە ئارادا نەبووە. ئەمڕۆ پێداگرتن لەسەر هێشتنەوەی ئەو بونیادە سیاسی وکۆمەڵایەتییە دەبێتە هۆی وەستان وسەرکوتکردنی داهێنەریتی مرۆڤەکان. لەکاتێکدا کە واقعی ژیان وئەم رەوتی کێبرکێی جیهانییە بۆ پەرەسەندنی مەعنەوی ومادیی هەمیشەیی کە کۆمەڵگا ئیسلامییەکانیش دەگرێتەوە, جۆرە ژیانێکی تر دەخوازێت, پێداگرتن لەسەرپاراستنی ئەو بونیادە سیاسی و کۆمەڵایەتییە لەبەر ئەوە توندوتیژیی

لێدەکەوێتەوە چونکە پێداویستییە مادی ومەعنەوییەکانی مرۆڤ دابین نابن, وهەندێکیش هێشتا ڕێ لە پەرەسەندنی مەعنەوی ومادی دەگرن. ئەم کۆمەڵگایانە, خاوەنی یەك کولتوور نین.

واتە لەهەمان کات کە بونیادی کۆمەڵایەتی وسیاسی رابردوو بەسەریاندا زاڵە, بەشێك وکۆمەڵێکی تر لەم کۆمەڵگا موسڵمانانەدا هاتوونەتە بوون کە داوای جۆرێکی تری ژیان وچالاکی وداهێنان دەکەن, ئەو گرووپ وهێزانەی کە لەدەیەکانی دواییدا لە کۆمەڵگا موسڵمانەکاندا هاتوونەتە مەیدانەوە, جۆرە ژیانێکی نوێیان گەرەکە, لەکاتێکدا کە بونیادی کۆمەڵایەتیی رابردوو جۆرە ژیانێکی تر برەوپێبدات لەئەنجامدا وتووێژ لە نێوان ئەواندا دروست نابێ وپێکدادان دێتە ئاراوە. هەم لەناو کۆی کۆمەڵگا وهەم لەناو ئەم گرووپانەدا گرفت پەیدا دەبێ وتوندوتیژی دێتە ئاراوە. ئەم بونیادە سیاسی - کۆمەڵایەتی وکولتوورە سیاسییە زاڵەی ناو کۆمەڵگا موسڵمانەکانی درێژبووەوەی هەمان ژیانی سیاسی رابردووە. واتە لەسەردەمی خەلافەتی خەلیفەکانی راشدین تا خەلافەتی خەلیفەکانی ئەمەوی وعەبباسی وتا سەڵتەنەت ونیمچە سەڵتەنەتەکانی دواتر, چوارچێوە سەرەکییەکان نەگۆڕاون. لەو بونیادە کۆمەڵایەتی وسیاسییەدا مافی مرۆڤی هاوچەرخ وبەشداریکردن وئازادی ویەکسانی بەمانای ئەمڕۆی نەبووە. بۆ نموونە بەیعەت لەسەردەمی خەلیفەکانی راشدین وئەمەوی وعەبباسیدا هەبووە, بەڵام لە بەیعەتدا هەرگیز بەشداریکردنی کۆمەڵایەتی وسیاسی بەمانا ئەمڕۆییەکەی نەبووە. بەهیچ شێوەیەك هەموو خەڵك لە بڕیاردانەدا دەوریان نەبووە. بەلانی زۆرەوە چەند سەربژاردەیەك دەوریان هەبووە وکاتێك بەیعەتیشیان دەکرد نەیاندەتوانی هەڵی وەشێننەوە, ئازادی سیاسی لەسەردەمی خەلیفەکانی راشدیندا هەبوو, بەڵام ئەویش تەنیا بەو مانایەی کە خەڵك دەیانتوانی رەخنە لە حاکم بگرن. ئەمەش بەستراوبۆوە بە ویژدان و دادگەریی حاکمەوە کە گوێ لەرەخنەکانی بگرێت یان نە, بەڵام ئایا ئازادبوونی رەخنە بەمانای بەشداریکردنی بڕیاردەرانەیە لە رەهەندەکانی ژیانی سیاسیدا؟ ئایا ئەمە هەمان ئەو ئازادییە سیاسی وکۆمەڵایەتییەیە کە لە دەستووری ئەمڕۆدا هەیە؟ هەرگیز

بەو مانایە نییە. ئازادیی سیاسی بەمانا ئەمڕۆیەکەی لەگەڵ سیاسەتدا مانای دەبێ کە کارێکی بەرنامە ڕێژیی بەکۆمەڵە. لەسەدەکانی رابردوودا کە سیاسەت بەو مانایە لەئارادا نەبوو چۆن دەشێ ئازادییە سیاسییەکانی ئەمڕۆ بەدی بکەین. گەڕانەوە بۆ بابەتی ئیمامەت لەکەلامناسی وفیقهی ئیسلامدا دەریدەخات کە بازنەی سیاسەت چەندە سنووردار بووە.

بەغدادی لە کتێبی (الفرق ين الفرق)دا دەنووسێت: ((ئەرکەکانی ئیمام بریتین لە دانانی قازییەکان, پاراستنی سنوورەکان و دابەشکردنی دەستەیی توێژالی (فۆیی). زانایانی تریش بەکەمێك جیاوازییەوە هەمان ئەو شتەیان وتۆتەوە" لە سەردەمەدا سنووری ئەرکەکانی ئیمام هەمان سنووری سیاسەت بووە. بەرای من یەکێك لەو هەڵەو چەوتانەی لەکۆمەڵگای ئێمەدا دەکرێ ئەوەیە کە ناسنامەی ئازادیی رەخنەگرتن لە حاکم لە سەرەتای ئیسلامدا یەکسان دەکەن بەو ئازادییە سیاسی وکۆمەڵایەتیانەی کەلە دنیای ئەمڕۆدا هەن. بەهیچ شێوەیەك ناتوانین بڵێین لەبەر ئەوەی رەخنەگرتن لەفەرمانڕەوا لە سەردەمێکدا هەبووە, کەواتە دەق ونەریت وڕێڕەوی ئیسلامی ئازادییە سیاسی وکۆمەڵایەتییەکانی ئەمڕۆی دامەزراندووە یان پشتگیریی لێ کردووە. لەرابردوودا ئەو کەسەی کە لە لوتکەی بونیادی سیاسی وکۆمەڵایەتیدا بووە هەندێجار ستەمکار بووە هەندێجاریش دادپەروەر, هەندێجار ڕێگەی داوە رەخنەی لێ بگرن و هەندێجار ڕێگەی نەداوە. ئەمە تەواو جیاوازە لە ئازادی سیاسی وکۆمەڵایەتی وبەشداریکردن لە بەرێوەبردنی کۆمەڵگادا. پێداگرتن لەسەر ئەوەی چەمکە سیاسییەکانی ئەمڕۆ لە دەقە ئایینییەکانی رابردوومان یان لە ڕێڕەوی نەریتی رابردوودا هەبووینە, نەك تەنیا گرفتەکانی ئەمڕۆمان چارەسەر ناکات, بەڵکو چەندین بەرامبەر گەورەتر دەکات. ڕێگەی راست ئەوەیە کە ئێمەی موسڵمان ئەو پرسیارە بخەینە ڕوو کە دەبێ چ پەیوەندییەك لەگەڵ زانست وچەمکە سیاسییەکانی ئەم سەردەمەدا ببەستین کە بەبێ ئەوان ناتوانین بژین؟ ئایا ئیمانی ئایینمان ڕێگەمان پێ دەدات ئەم چەمکانە قبوڵ بکەین و ڕوو لەو زانستانە بکەین یان نە؟ وەڵامی ئایینیانەی ئەم پرسیارە تەواو ئیجابیە.

سەبارەت بەوەی کە بەرێز کەدیوەر باسی کرد, پێویستە چەند شتێك بڵێم. بەرای من تەنانەت ئەگەر بۆچوون سەبارەت بە خوا, مرۆڤ, دنیا وهتد... یش بگۆڕێت, تا هەندێ کێشەی سیاسی بنەرەتی چارەسەر نەکەین, دەردمان دەرمان نابێ. واتە لەوانەیە گۆڕانی ئەم بۆچوونانە لە فەلسەفە یان لەکەلامناسیدا گونجاو بێت و بتوانین بۆچوونێکی مەعقولتر لەرابردوو سەبارەت بە خواوەند یان گشت چەمکە ئاینییەکانی تر بخەنەڕوو, بەلام لە گۆشەنیگای باسەکەی ئێمەوە واتە توندوتیژی, هیچ گرفتێك چارەسەر نابێ. ئێمە دەبێ بونیادی سیاسی و کۆمەلایەتی رابردوو لە رەنگێکی دینی وکەلامناسیشی بەخۆوە گرتووە, بگۆڕین وپەنا بەرینە بەر بونیادێکی سیاسی - کۆمەلایەتی وکولتووری سیاسی وکۆمەلایەتی دیموکراتیك ناوی دەبن. هەلبەت, ئەگەر بمانەوێ دەست لە بونیادی سیاسی وکۆمەلایەتیی رابردوو هەلگرین پێویستە دەست لە بنەمای فیقهی, کەلامی وئەپستمۆلۆژیەش هەلگرین کە لەگەل ئەودا هەبوونە. پرسیاری سەرەکی ئەوەیە کە ئایا ئێمەی موسلمان دەتوانین لە روانگەی پەیمانەوە سەیری ژیانی دنیەوی خۆمان بکەین؟ ئایا بیرکردنەوەی ئایینمان ڕێگەمان دەدات ئەم روانگەیەمان هەبێ؟ ئایا دەتوانین ژیان وەکو پەیمانێك سەیر بکەین کە چەند کەسێك لە کاتی دامەزراندنی کۆمپانیایەکی هاوبەش لەگەل یەکتردا دەیبەستن؟ ئایا ئامادەین لە روانگەی فیکری ئایینییەوە قبول بکەین کە دەمانەوێ سیستمێکی کۆمەلایەتی بەلێپرسراوێتی خۆ و وەك مرۆڤی سەربەخۆ بهێنینە کایەوە؟ ئایا دەتوانین بلێین دەمانەوێ سیستمێکی کۆمەلایەتی لەسەر بناغەی دادگەری ومافی مرۆڤ بەلێکدانەوەی فەلسەفییەوە بهێنینە دی؟ ئێستا دوو رەوت لەگەل یەکتردا لەدەستەویەخەدان. بەگوێرەی بیرکردنەوەی رەوتێکیان دەتوانین ودەبێ بناغەکانی بونیادی کۆمەلایەتی وسیاسی لەسەر بنەمای دادگەرییەك لە قورئان وسوننەتەوە وەرگیرابێ هیچ مانایەکی نییە وبناغەی سیستمی کۆمەلایەتی دەبێ لەسەر بناغەی تەفسیری عەقلانی بۆ دادگەری ومافی مرۆڤ دابمەزرابێ. ئەم باسە, مشتومرێکی زۆر دەخولقێنێ" بۆ نموونە چ کێشە گەلێك لە دادگەریومافی مرۆڤ جیادەبنەوە وئازادییە سیاسی - کۆمەلایەتییەکان, بەگوێرەی

چـەمکی دادگـەریی کۆمەڵایـەتی ومـافی مـرۆڤ, چـین وچ واتایـەکیان هەیـە؟ ئـازادی لەچوارچێوەی دادگەریدا چییە؟ هتد... ئەو کەسانەی دەیانەوێ سیستمی کۆمەڵایەتیی خۆیان لەسەر ئەو بنەمایە دابڕێژن, بێگومان بیروباوەڕە ئایینییەکانی خۆیـان لەبەرچـاو دەگرن.

*** بۆچی بونیادە نەریتییە نادیموکراتییەکان توندوتیژیان بەرهـەمهێناوە؟ ئایا نەرتی بونیان یان نادیموکراتیك بوونیان, یاخود هەردوو تایبەتمەنـدی توندوتیژیان لێ دەکەوێتەوە؟.**

موجتەهید شەبستەری: پێویستە دوو کێشـە لەیـەکتر جیابکەینـەوە. کێشـەیەکیان ئەوەیە کە ئایا بونیادە سیاسی وکۆمەڵایەتییەکانی سەردەمانی رابردوومان توندوتیژیان بەرهەمهێناوە یان نـە؟ کێشـەکەی تـر ئەوەیـە کـە ئایـا کۆمـەڵگا ئیسـلامییەکان ئیسـتا ڕووبـەڕووی توندوتیـژی وەسـتاونەتەوە؟ مـن ئیشـم بەبابـەتی دووەم هەیـە و پـێم وایـە پێـداگرتن لەسـەر هێشـتنەوەی ئـەو بونیادانـە لـە ئێسـتادا توندوتیـژی لێدەکەوێتـەوە. ئێـداگرتن لـە پاراسـتنیان لـە دنیـای ئـەمڕۆدا وڕێگـرتن لـە گـۆڕانی بونیـادە سیاسـی وکۆمەڵایەتییەکانمان بۆ بونیادە گەلێکی دیموکراتیك, ئەمڕۆ توندوتیژی لێدەکەوێتـەوە, چونکە ئەو داهێنەریتییەی کـە پێویسـتییەکی ژیـانی دنیـای ئەمڕۆیـە تـەنیا لـە بونیـادە دیموکراتیەکاندا دێتە کایەوە. ئەمڕۆ چ قبوڵ بکەین یـان نـە, چـەندین هێـزی مرۆیـی لـە کۆمەڵگا موسڵمانەکاندا بەتایبـەت کۆمـەڵگای ئێمـەدا بڵاوبوونەتـەوە وکەسـیش ناتوانـێ کۆنترۆڵیان بکات وکۆمەڵگا ئیسلامییەکان دەبـێ داینـان پێدا بـنین. ئێسـتا ئـەو گرفتـە گەورەیەی کـە ڕووبـەڕووی دەبینـەوە ئەوەیـە کـە ((چـۆن ئـەم بابەتـە لەگـەڵ سیسـتی بەهایماندا کۆدەکرێتەوە ودەبێ بە چ تەگبیرێك بکەین)). بەڵام بوونی گرفت نابـێ وامـان لێبکات چاومان دابخەین وهێزە ئازادبووەکان نەبینین و هەر نەزانین ئێمە لە چ دنیایەکدا دەژین و پێ لەسەر هەمان بونیادە کۆمەڵایـەتی وسیاسـییەکانی رابـردوو دابگـرین. ئـەم پێداگرتنە گرفتەکە خەستتر دەکاتـەوە وتوندوتیژییـەکی گـەورە دەخولقێنـێ. گرفتەکـە

ئەو کاتە چارەسەر دەبێ کە بەچاوێکی کراوەوە رووبەڕووی واقیع ببینەوە و ریسك بدەین. بەبێ ریسك دان ناتوانین گرفتەکان چارەسەر بکەین. ژیانی ئەمڕۆ, سەرتاسەر ریسك دانە.

موحسین کەدیوەر: ئەگەر بەراستی لێی تێگەیشتبم, بەرێز موجتەهید شەبستەری بونیادی سیاسی بەرهەمهێنەری توندوتیژیی بەو بونیادە داناوە کە پێ لەسەر پاراستنی رابردوو دادەگرێ" واتە لە راستیدا پێداگرتن لەسەر پاراستنی بونیادێك کە سەردەمە مێژوویەکەی بەسەرچووە, دەشێ زەمینەخۆشکەری توندوتیژی بێت. وێڕای قبوڵکردنی خاڵی سەرەکیی باسەکەیان دەبێ بڵێم کە بەرای من هەر بونیادێکی سیاسیی مێژوو کە لەسەر رابردوو دەژین مەرج نییە توندوتیژی بەرهەم بێنێت. ئەم بونیادە لەو کۆمەڵگایەدا توندوتیژی بەرهەم دێنێ کە خەڵکەکەی لەگەڵ بونیادە سیاسییەکەیدا نەگونجێن. واتە خەڵك هەنگاوێك لە پێشەوەی حکومەت بن و گۆڕانیان بەسەردا هاتبێ و بەو بونیادە سیاسییە قایل نەبن. ئەگەر کۆمەڵگایەك وەرگرین کە خەڵکەکەشی وەکو حکومەت, دواکەوتبن, مەرج نییە لەم کۆمەڵگایەدا توندوتیژی بێتە بەرهەم, چونکە جۆرە گونجانێك لەنێوان فەرمانڕەوایی وجەماوەری خەڵکدا هەیە وخەڵك بە بونیادی سیاسی دواکەوتووی خۆیان رازین. بەم شێوەیە, من یەکێك لەهۆیەکانی سەرهەڵدانی توندوتیژی لە کۆمەڵگادا بۆ نەگونجان وناتەبایی زۆرینەی خەڵك وبونیادی سیاسی دەگێڕمەوە. ئەگەر بونیادی نادیموکراتیك لە کۆمەڵگایەکدا هەبێ کە خەڵکەکەی پاسیڤانە قبوڵی بکەن وبەراستی بزانن, واتە رازی بووبن بەوەی کە سیستەمی حکومەتکردن هەر ئەوەیە, لەو حاتەدا حکومەت هیچ پێویستی بە پیادەکردنی توندوتیژی نابێ, چونکە خەڵك مولکەچی فەرمانەکانی حکومەتن. گرفت لەو کۆمەڵگایەدا سەرهەڵدەدات کە جەماوەرەکەی جۆرە هۆشیارییەکیان هەبێ وبەتایبەت سەربژاردەی کۆمەڵایەتی بە ئاستێکی هۆشیاری ئەوتۆ گەیشتبن کە قەناعەتیان کردبێ بەناکۆکی بونیادە سیاسییەکان ونەهاتبن بەتەنگ پێداویستییە کۆمەڵایەتییەکانی سەردەمەوە. لەو حالەتەدا فەرمانڕەوایەك کە پەیوەندی بە رابردووەوە هەیە, واتە

لـەرووی سیاسـییەوە توانـای بەنگـەوە هـاتنی نییـە, بـۆ درێـژەدان بەدەسـەڵاتە سیاسییەکەی جگە لەپیدەکردنی توندوتیژی وپەنابردنە بەرهێز هیچ چارەیەکی دیکـەی نییـە. بـەڵام ئـەو پرسـیارەی خسـتیانە ڕوو, ئـەوە بـوو کـە ئایا لـە ڕوانگـەی ئایینـەوە ئامادەین بونیادی سیاسی رابردووی خۆمان بگۆڕین وپەنا بەرینە بەر بونیادێکی سیاسی نـوێ ودیموکراتیـك یـا نـە؟ واتـە ئایـا ئامـادەین دەسـت لەبنـەمای کەلامناسـی, فیقهـی وئەپستمۆلۆژیی بونیادی کۆن هەلگرین یان نە؟ وەڵامی من ئەرێیە, بەڵام لـەم ڕێگەیـەدا ئاستەنگ هەیە. یەکەمیان دەست گرتن بەنموونە چاکەکانی سـەرەتای ئیسـلام“ نموونـە گەلێك چاکی ئەوتۆ کە بەچاوێکی پیرۆزی تایبەتەوە سەیری دەکەن. ئایا ئەمە ناچارمان دەکـات لـە قـاڵبێکی تایبەتـدا گـیر بمیـنین؟ مـن پـێم وایـە لەوانەیـە هەنـدێ کـەس ئـەم زەرووڕەتــە ببیــنن بــەڵام پــەیرەوی کــردن لــە نموونــە چــاکەکان مــەرج نییــە قــاڵبێکی تایبەتمان بەسەردا بسەپێنێ. واتە راسـتە ئـەوان شـێوەیەکی تایبـەت لەحکومەتکردنـدا بەکاردێنن وئەحکامی تایبەتیان هەبووە, سەرمەشقبوونیان بۆ ئێمە لەئاستە شتە گشتی وبنچینییەکان نەك لەشتە لاوەکیـەکان وئـەو کێشـانەی لـەژێر کاریگـەری سـەردەم دان. ئەگـەر پێغەمبـەر ئـەمڕۆ بنێردرایـە, بێگومـان شـێوەیەکیان دەگرتـە بـەر کەسـەرەرای پاراستنی هەندێ بنچینەو جیاوازە دەبوو لە شێوەی هەزاروچوارسەد ساڵ پـێش خـۆی. هیچ بەڵگەیەکی فیقهی وکـەلامیمان لەبەردەسـتدا نییـە کـە بیسـەلمێنێ ئەگـەر ئەوانـەی پێشتر ئەمڕۆ حکومەتیان بکردایە, دەقاودەق وەکـو چـەندین سـەدە پـێش حکومـەتیان دەکرد. ئەگەر بمانەوێ بەگوێرەی قورئان وسوننەت کاربکەین, دەبێ چەند بنچـینەیەکی گشتی وەکو پاراستنی کەرامەتی مرۆڤ وپەیرەویکردن لە دادگەری ویەکسـانی وهـەروەها نابێ ناموسڵمان حوکمی کۆمەڵگای ئیسلامی بکات وچەند شتێکی لەم شـێوەیە, ڕەچـاو بکرێن ولەشتەکانی تردا هیچ ڕێگەیەك نییە جگە لەوەی کە بگەڕێنینەوە بۆاری گشـتی و پـەیمانی کۆمەڵایەتی بەو مەرجەی کە لەگـەڵ موحەڕەمانـە شـەرعیەکاندا نـاکۆك نـەبێ. جگـە لـەوەی هـیچ شـتێکی تـر نییـە کـە لـە ڕووی ئایینـەوە پێویسـت بێـت. کەواتـە لەکۆمەڵگایەکی وادا عەقڵی بەکۆمەڵی موسڵمانان حوکم دەکات وئـەوەی بەبەرژەوەنـدی

بزانێـت (هەڵبـەت بـەو مەرجـەی کـە پێچـەوانەی ئـەحکامی ئـایینی نـەبێت) ڕێگـەی ئەنجامدانی دەدات, مەگەر جگە لەوە دەتوانین کۆمەڵگا بەڕێوەبەرین وناوی ئایینیشـی لێ بنێین. ئەگەر لـە شـێوەی پەیوەنـدیی پێغەمبـەر (د.خ) و عـەلی (س) لەگـەڵ کۆمـەڵگادا وردبینەوە, نابێ لەبیری کەین کـە ئـەم دوو کەسـە پیرۆزانـە دووخەسـڵەتیان هـەبوو کـە ئەمڕۆ هیچیان نین. یەکەم مەعسومیەت (بێ گوناهی) و ئەوی تریان زانستی غەیب بـوو. با وادابنێین ئەوساش ڕێگەیەکی تایبەت بەکارهێنراوە, بـەڵام کەسـێ ئـەم خەسـڵەتانەی نییە مافی ئەوەی نییە بەو شێوازانە کۆمەڵگا بەڕێوە ببات. خەڵکی ئاسایی لەسەردەمی ئامادەنەبوونی ئیمامدا (غەیبە) جگە لە گەڕانـەوە بـۆ عـەقڵی بەکۆمـەڵ هـیچ ڕێگەیـەکی تریان نییە کە بەهۆیەوە ئیدارەی کۆمەڵگای پێ بکـەن. ئەگـەر کەسـێ بـڕوای وابـێ کـە نموونەیەك ماوە بۆبەڕێوەبردنی کۆمەڵگاو لەرووی شەرعییەوە پێویسـتە گوێڕایـەڵی ئـەو نموونەیە بین, دەبێ بەڵگـەی خـۆی بـدا بەدەسـتەوە. مـن دوای پشـکنین بـەو ئەنجامـە گەیشتم کە هـیچ نموونەیـەکمان نییـە کـە لەسـەدەمی ئامادەنـەبوونی ئیمامـدا ئیـدارەی کۆمەڵگای پێ بکەین.

بـەڵام سـەبارەت بـە پرسـیارە سـەرەکی ئێـوە, واتـە ((کـام بونیـادی سیاسـی بەرهەمهێنـەری توندوتیژییـە؟)) پێویسـتە بڵـێم ئەگـەر بونیـادێکی سیاسـی ئـەم خەسـڵەتانەی تێـدا بـێ, بیگومـان توندوتیـژیی لێدەکەوێتـەوە. گـرنگترین هۆکـاری توندوتیژی ئەوەیە کە حکومەت لە خەڵکەوە سەرچاوەی نەگرتبێ. ئەم سەرچاوە گرتنە لـە خـەڵك تـەنیا مـەرجێکی دروسـتبوونی نییـە, بـەڵکو مـەرجی مانەوەشـیەتی. بەدەستەواژەیەکی تـر ئەگـەر هەڵوێسـتی حکومـەت لەگـەڵ هەڵەیسـتی زۆرینـەی خـەڵك نـەگونجێ, توندوتیـژی دەبێتـە شـتێکی حـەتمی, هەنـدێ جـار لەوانەیـە حکومـەتێك لەخەڵکەوە سەرچـاوەی گرتبـێ, بـەڵام لەمانەوەشـدا پێویسـتە پشـت بەخواسـت و رای خەڵك ناچـارین خواسـت و ئـارەزووی فـەرمانڕەوایان دابـین بکـەن. لەهەنـدێ کۆمـەڵگادا وارادەگەیەنرێ کە دەبێ خەڵك خۆیان لەگەڵ فەرمانڕەوایاندا بگـونجێنن, لەکاتێکدا کـە لەراستیدا دەبێ کاربەدەستانی حکومەت خۆیان لەگەڵ خەڵکدا بگونجێنن.

خاڵی دووەم ئەوەیە کە نابێ حکومەت خۆی بەخاوەنی مەئموریەتێکی تایبەت لەلایەن خواوەندەوە دابنێ. واتە ئەگەر قبوڵ بکەین کە نموونەیەکی تایبەت بۆ سەردەمی ئامادەنەبوونی ئیمام لەئارادا نییە, ئیتر کەس خاوەنی مەئمورەتێکی تایبەت نابێ بۆ رێنماییکردنی کۆمەڵگاو لە کاتێکدا ئەوانی تر لێی بێ بەش بن. ئەگەر کەسێك یان گرووپێکی تایبەت بڕوایان وابێ کە مەئموریەتێکی تایبەتی لەلایەن خواوەندەوە پێ سپێردراوە, ئەوا گرفتێکی گەورە لەکۆمەڵگا دێتەکایەوە.

خاڵی سێیەم ئەوەیە کە ئەو حکومەتانەی دیکتاتۆری وچەقبەستوو بە شێوازی ئۆتۆکراسین جۆرە توندوتیژییەك بەرهەم دێنن. چونکە لە حکومەتی دیکتاتۆری وپشتەستوودا, بەشێوەیەکی سروشتی چەقبەستنی دەسەلات سەرهەڵدەدات.

خاڵێکی تر ئەوە کە ئەگەر لە کۆمەڵگایەکدا جۆرە ململانێیەکی چینایەتی وئاپارتایدی سیاسی کولتووری وکۆمەڵایەتی هەبێ توندوتیژی دێتەکایەوە. بەدوربڕینێکی دی, ئەگەر هەموو خەڵك وهاووڵاتیان یەکسان نەبن, واتە هەندێ هاووڵاتیی پلەیەك وهەندێکی تر هاووڵاتیی پلە دوو بن, بێگومان پەنا دەبەنە بەر توندوتیژی. واتە ئاپارتایدی سیاسی توندوتیژی لێدەکەوێتەوە وبڕوانەبوون بەیەکسانیی سیاسی بەتایبەت ئەگەر ژمارەی ئەو کەسانەی کە لەڕوانگەیەکەوە بە هاووڵاتیی پلە دوو دادەنرێن زۆربن وئەوانەی دەسەڵاتیان بەدەستە کەمینە بن, بەزۆری گێروگرفت سەرهەڵدەدات.

خاڵێکی تر ئەوەیە کە ئەگەر لە کۆمەڵگایەکدا دەسەلات دەوری نەبێت, بەدەربڕینێکی تر ئەگەر لوتکەی هەرەچی دەسەلاتی سیاسی هەتا هەتایی بێت, گەندەڵی سەرهەڵدەدات. چونکە دەوری بوون ودەستاو دەستکردنی فەرمانڕەوایی ودەسەڵاتی سیاسی, رێ لەگەندەڵبوون دەگرێ, کاتێك فەرمانڕەوایی بەردەوام وبێ پسانەوە بێ, دواجار ناچار پەنا دەباتە بەر شێوازە توندوتیژەکان.

خاڵێکی تر, کۆنترۆڵ نەکرا وبەرپرسیارانەبوونە. ئەگەر لەکۆمەڵگایەکدا ئازادییە سیاسییەکان, ئازادیی مەشق وئەو ئازادیانەی کە جاڕنامەی جیهانیی مافەکانی مرۆڤدا

هاتووه, رەچاونەکرێ, بێگومان توندوتیژی سەرهەڵدەدات. مەبەست لە ئـازادی ئەوەیـە کە تاکە کەسان هەموو ئەو ئازادییانەی کە جارنامەی جیهانیی مافی مرۆڤـدا هـاتووە لـە رەهەندە سیاسییەکەیدا هەیانبێ. کەواتە پێویستە خەڵك چاودێر بن بەسەر حکومەتەوە وڕێگەیان پێ بدرێ لە حکومەت بپسنەوە. لە کۆمەڵگایەکدا کـە جیـاوازی بـیروڕا لەگـەڵ حکومەتدا دابنرێ و مەرکەزی کردەی سیاسی ((دوژمن)) بـێ, واتـە بڕوایـان وابـێ کـە ((دوژمنایـەتیم دەکـەن کەواتـە هـەم)), توندوتیـژی شـتێکی حەتمییـە. ئەگـەر لـە کۆمەڵگایەکدا کەمینە لە دەسەڵات بن و لەڕووی ئایینیشـەوە سـەرتاپا گێرخـوازبن, ئـەو کەمینە سەرتاپا گێرخوازە جگە لە توندوتیژی پەنا ناباتە بەر هیچی تـر. چـونکە ئەگـەر ئەم کەمینە بیەوێ بۆ رای زۆرینە بگەڕێتەوە دەبێ مەیدان چۆڵ بکـات و لەبـەر ئـەوەی نایەوێ دەست هەڵگرێ, بۆ پاراستنی خۆی پەنا دەباتە بەر پیادەکردنی توندوتیژی.

خاڵێکی تر ئەوەیە ئەگەر لە حکومەتدا کە داوا لـە خـەڵك دەکـرێ ملکـەچ بـن, واتـە هەرگیز ڕێگەیان پێ نەدرێ کە مافێکی یاسایی خۆیانە نەیاری حکومەت بن و بەمیزاجێك رازی نەبن وبتوانن حیزب پێکبێنن و لە چوارچێوەی یاسادا بەرامبەر بە گشت بەشەکانی دەسـەڵات بوەسـتن, جگـە لـە رووبەرووبوونـەوەی توندوتیژانـە لەگـەڵ تاکـە کەسـان چارەیەکی تر نییە.

بەهـەر حـاڵ, وەڵامـی ئـەو پرسـیارەی کـە ((ئایـا بونیـادی دەسـەڵاتی سیاسـی لەکۆمەڵگایەکدا تەئسیری هەیە لە دروستبوون وبرەوسەندی خوێندنەوەی توندوتیژکاری بۆ ئایین؟)) لەسەدا سەد ئیجابییە. ئایین لەبواری سیاسەتدا زیاتر کێشەکانی بۆ عـەقڵی مـرۆڤ بـەجێ هێشـتووە وتـەنیا پرنسـیپە گشـتییەکانی خسـتۆتە ڕوو. ئـەوەی لـە بـوارە سیاسی وکۆمەڵایەتییەکانـدا نـاوی ئـایینی لێ نـراوە, زیـاتر شـتی عـورفی وپێشـگریمانی زانایانی ئایینین, نەك خۆدی دەقی ئـایینی بـن. کەواتـە ئاشـکرایە ئەگـەر فـەرمانڕەوایی ئایینی خاوەنی بونیادێکی دەسەڵاتی خودان ئەم تایبەتمەندیانە بێـت, ئـەو خوێندنـەوە ئایینییەی برەوی پێ دەدات, توندوتیژکارانەیـە. بۆیـە بـەگوێرەی وتـەی خوالێخۆشـبوو ((نائینی)) کە دەیگوت گەورەترین وترسناکترین ئیستبداد, ئیستبدادی ئایینییـە, دەبـێ

دان بەوەدا بنێین خوێندنەوەیەك كە رێگە بەو جۆرە بونیادە سیاسییە دەدات, بێگومان ترسناكترین شێوەی توندوتیژیی هەیە. چونكە توندوتیژی لە حكومەتە نائایینییەكاندا پشتیوانییەكی شەرعیی نییە, بەلاّم لەم بونیادەدا ئەخلاق وشەرعیش دەبنە وەسیلەی دەسەلاّتی سیاسی. بۆیە تەنانەت لەوانەیە توندوتیژكاری بە ئەركێكی شەرعیش حیساب بكرێ.

ئێمە وای تێدەگەین كە بەرای ئێوە خوێندنەوە توندوتیژئامێزەكان بۆئایین, بەرهەمی جیهانی نەریتی وبیركردنەوەی نەریتی بووە, نەك لە خودی ئایینەوە سەرچاوەی گرتبێ. واتە ئەگەر ئێمە بەخودی ئایین, یان حەقیقەتی ئایین بگەین, ئەم توندوتیژانەمان تیایدا بەدی نەدەكرد. ئایا ئەم قسەیە راستە؟.

موجتەهید شەبستەری: وەلاّمەكەی پەیوەندی هەیە بەئەوەوە كە چ تێگەیشتنێكمان بۆ ئایین هەیە. ئەگەر مەبەستەمان لە ئایین ئەوە بێ كە دیندارە سیاسییەكان لە ئایین تێدەگەن, وەلاّم شتێكەو ئەگەر مەبەستمان لە ئایین, تێگەیشتنی بیرمەند یان كەلامناسێكی هاوچەرخ بێ بۆ ئایین, وەلاّم شتێكی دیكەیە. لە تێگەیشتنی یەكەم دا, ئایین كۆمەلّێك واقعی عەقیدەیی, ئەخلاقی وكردەییە كە لە مێژوودا چەسپیوە. ئەگەر ئێمە ئەم تێگەیشتنە لەبەر چاوبگرین, هەندێ كردار كە ئەمڕۆ بە توندوتیژئامێز دادەنرێن, بەشێك بوونە لە ئایین. بەلاّم ئەگەر جەوهەری ئایین لە قاوغی ئایین جیابكەینەوەو روانگەیەكی دیاردەناسانەمان بۆ ئایین هەبێ, وەلاّممان بۆئەو پرسیارە دەگۆڕێت. لەو حالّەتەدا دەشێ یەكێك ئایین بە جۆرە رەفتارێك لەقەلّەم بدات, نەك كۆمەلّێك كردارو بیروباوەڕ وئەخلاقیات" لەوانەیە یەكێك بلّێت جۆرە ژیانێكی مەعنەوییە" جۆرە ژیانێك بەئاراستەی خواوەند. لەو جۆرە ژیانەدا تاكەكەس دەكەوێتە بارودۆخێكی ئیمانییەوە" ئاشكرایە ئەم تێگەیشتنە بۆ ئایین جیاوازە لە تێگەیشتنی باوی دیندارە نەریتییەكان بۆ ئایین. وەك چۆن ئایینی عارفە پلە یەكەكان لەگەلّ ئایینی كەلامناس وفیقهەكان جیاوازە. بەگوێرەی خوێندنەوەی نەریتی بۆ ئایین, ئایین كۆمەلّێك زانیارییە كە لەلایەن خواوەندەوە هاتووەو پێویستە بناغەی سیستمی كۆمەلاّیەتیش

لەسەر ئەوە دابمەزرێ. لەخوێندنەوەی نەریتیدا, وەحی بریتییە لە دابەزینی کۆمەڵێك تەعبیرو زانیاریی دیاریکراو کە پێویستی بە تەفسیرو لێکدانەوە نییە. مرۆڤ کۆمەڵێك زانیاری بەخۆی وەدەستی دێنێ وهەندێك زانیاریش لەرێیوەحیەوە بۆی دەگوازرێتەوە. زانیارییە وەحیانییەکانیش دوو جۆرن: بەشێکیان عەقڵی مرۆڤ دەتوانێ وەری بگرێ وبەشەکەی تر لەسەرووی عەقڵی مرۆڤەوەیە. زانیارییە وەحیانییەکان, بیروباوەڕ وبەهاوکردارەکانمان رەنگرێز دەکەن. ئەم بیروبۆچوونە کە دەکەوێتە پێش تێگەیشتن لە دەقە وەحیەکانەوە و وەك پێش گریمان وپێشینە تێگەیشتنێك وایە بۆیان, پشت بە بنەمایەکی ئەپستمۆلۆژی وکەلامناسی تایبەت دەبەستێ. داکوکیکردن لەسەر ئەم تێگەیشتنە بۆ ئایین, بەچاوپۆشی لە ئیعتیبار یان بێ ئیعتیبارە فەلسەفیەکەی, گرفت بۆ واقیعی ژیانی نوێی مرۆڤ دەخوڵقێنێ. ئەگەر کۆمەڵگایەك بەم شێوەیە لە ئایین تێبگات, توانای مەعریفی وئیمانی وکردەیی هێنانەکایەی کۆمەڵگایەکی دیموکراتیکی نییە. ئەگەر کۆمەڵێك داکۆکی لەسەر ئەم تێگەیشتنە بۆ ئایین بکەن لەم سەردەمەدا, بەهۆی بێ تواناییان لە بوونی مروونەیی لەبەرامبەر واقیعەکانی دنیای هاوچەرخدا, بۆ ئاراستنی ئەوەی بە ئایینی لەقەڵەم دەدەن جگە لەئەنجامدانی توندوتیژی رێگەیەکی دیکە شك نابەن. ئەگەر تێگەیشتنێکی ئاوەهامان بۆ ئایین هەبێ, ناتوانین تەنیا بەئیجتهادکردنی لەشتە ناسەرەکیەکان (فروع) لە توندوتیژی رزگار ببین. هەڵبەت دەتوانین وەڵامی ئەم پرسیارە لە تاقیگەی مێژووش بکەین کە بەهۆی ئیجتهادی نوێوە لەلقەکان وبەبێ ئیجتهاد لەبنەماکان واتە بێ گۆڕانی تێڕوانین بۆ واتای ئایین وئیمان تا چەند زانایان توانیویانە پێش خواوەندن و وەحی بەمانای بەرزترین ئەزموونی مەعنەویی وئایینی مرۆڤە کە ئاسۆی بوونی بەرفراوان دەکات ودەیخاتە بەرجەزبەی خواوەندەوە وبەبێ ئەوەی زەهەندی مەعریفە وئەزموونی مرۆیی تێك بدات مانایان پێ دەبەخشێ وچرایەك لەسەر رێگەی ژیانی کەسیی پێغەمبەر وئیمانداران دادەگیرسێنێ, ئەم ئایین ووەحیە دژی واقیعەکانی هیچ سەردەمێك نابیتەوە.

بە بۆچوونی بەڕێزتان, ئەزموونی ئەم دەساڵانەی دوایی لە ئێراندا ناتوانێ یارمەتیمان بدات لەم حوکمدانەدا, بۆ نموونە هەوڵی خوالیخۆشبوو نائینی بۆ وەرگرتنی هەندێ بونیادی سیاسی نوێ یان ئەو هەوڵانەی لەو بیست ساڵەی دواییدا دراون, ناتوانن پێمان بڵێن ئایا ئیجتهاد لەلقەکاندا گرفتەکانمان چارەسەر دەکەن یان نە؟

موجتەهید شەبستەری: من لەدرێژەی قسەکانمدا وەڵامی ئەم پرسیارە دەدەمەوە. وەك گوتم لەتێگەیشتنی دووەمدا بۆ ئایین, لەوانەیە ئایین بەجۆرە رەفتارێك لەقەڵەم بدەین وئایین لەقاڵبی واقیعە کۆمەڵایەتی ومێژووییەکانی سەردەمانی رابردوو کورت دەکەینەوە.

ئەگەر ئایین بەرەفتاری تایبەتی مرۆیی دانبنێین, ئەو کات دەڵێین ئایینی پێغەمبەر دانپێدانان (إعتراف) شەهادەت دانێکە. داننان بەخواوەندێی خوا" وشەهادەت دان بەوەی لایەنی دەرەکی هەیە, پێغەمبەریش ئەوانی تر بانگ دەکات بۆئەوەی دان بەخواوەندێتی خوا دابنێن. پەیامی پێغەمبەر هەر ئەو بانگ کردنەیە. ئایینی پێغەمبەر پشت بە ئەزموونی وی دەبەستێ. ئەزموونی پێغەمبەرایەتی, ئەزموونێك بووە لێوانلێو بووە ولەناخیدا رژاوەتە دەرەوە (بەپێچەوانەی ئەزموونی عارفەکان). ئەم دانپێدانان و شەهادەتانە, زاتی ئەزموونی پێغەمبەرانەی پێغەمبەرانە. دەتوانین هەر بەکورتی بڵێین ئەوان ئەزموونیان دەکرد کە خواوەند وای لێکردبوون بتوانن قسە بکەن کە خۆیان نەیانتوانی وا بکەن, واتای جەوهەریی ئەم قسانە هەمان دانپێدانان وشەهادەتدان بووە. ئەوان ئەزموونیان دەکرد کە خواوەند بە توانایەکی یەزدانییەوە وای لێکردوون دانپێدابنێن وشەهادەت بدەن. هەڵبەت ئەم دانپێدانان وشەهادەتە بەزمان وکولتوورێکی تایبەت دەردەبڕێت وهەر لەبەر ئەوە سنوورەکانی ئەو زمان وکولتوورە لە قاڵبی دەدات. گشت ئەوەی پەیوەندی بەو زمان وزەمان وکولتوورەوە هەیە, لەشتی ڕواڵەتیی ئەو ئەزموونە پێغەمبەرێتیەن.

ئەگەر کەسێك وەحی بەهۆکاری ناردن ودانپێدانان وشەهادەتی پێغەمبەر بزانێت وبڕوای وابێ زمانی دەربڕینی ئەو ئەزموونەش, زمانێکی رەمزییە, ئەوە بەرەنجامی

بەرجەستەبوونی مێژوویی ـ کۆمەڵایەتی ـ کولتووری ئەو ناردنەیە (بعپە), بە پەیامی زاتیی وەحی دانانرێ ولەئەنجامدا بەجەوهەری ئایینی پێغەمبەری لەقەڵەم نادات. هەر چۆنێك بێت, بەرای من لەدنیای هاوچەرخدا پێویستە لە خۆمان بپرسین: ((پەیامی سەرەکی ئەو گەورە پیاوانە چ بووەو ئەو پەیامە لەدرێژایی مێژوودا چ رەنگگەلێکی بەخۆوە گرتووە؟)).ئەو پرسیارە, پرسیارێکی زانستییەو دەتوانین دیاردەناسانە وەلامی بدەینەوە. ئەگەر پرسیارێکی ئەوتۆ بخەینەروو, لەوەلامدا دەتوانین بڵێین جەوهەری پەیامی ئەوان ((مەعنەوییەت))ە, جەوهەری ئەم پەیامە کە سەرچاوەی دینداربوون ودانپێدانان و شەهادەت دانی ئێمەشە ئاماژە بۆ خواوەند دەکات وکەواتە لە جەوهەری ئاییندا توندوتیژی نییە. پێغەمبەر, مرۆڤێکە کە لەهەلومەرجێکی مێژوویی تایبەتدا نێردراوە وئاسۆیەکی مەعنەویی تایبەتی دەربڕیوە وکردۆتەوە. ئاخۆ ئەو ئاسۆ مەعنەویە لە کوێیە, ئەوە دەبێ بەهۆی کەلامناسییەوە روونکردنەوەی مەعقوڵ بدرێ. لەم چەشنە ڕوانگەیەدا بۆ ئایین, بۆچوونگەلێکی تازە لەمەڕ خوا, پێغەمبەر, وەحی, ئیمان وهتد... دەخرێتەڕوو, هەڵبەت ئەم بۆچوونە نوێیانەی مشتومڕی کەلامیی گرنگ وئالۆز دێننەکایەوە کە لێرەدا نامەوێ بچمە سەر ئەو باسانە. بەهەر حاڵ, ئەوەی باسمان کرد, جۆرە ئیجتهادێکە لە بنەمادا کە میتۆدی ئیجتهادکردن لە لقەکانیشدا دەگۆڕێت. وەك ئیقال لاهوری دەڵێ: گۆڕان لە کۆی دەزگای موسڵمانێتی دێنێتە کایەوە. لەدەزگای نوێدا, خوا, پێغەمبەر, یاساو بەها ئایینییەکان وچەمکەکان, واتای تایبەتی خۆیان هەیەو گۆڕانی دەزگا, هەرگیز بەمانای دەرچوون لەئیسلامدا نییە, بەڵکو بەمانای خستنەڕووی تێگەیشتنێکە لە پێغەمبەرایەتی پێغەمبەری ئیسلام لەم سەردەمەدا. لەوانەیە چارەیەکمان نەبێ جگە لەخستنەڕووی تێگەیشتنێکی نوێ بۆ پەیامی پێغەمبەری ئیسلام. ئەو تێگەیشتنە نوێیە توانای گونجان لەگەڵ واقیعەکانی ژیان لە هەر سەردەمێکداو گۆڕانکاریی بونیادی کۆمەڵایەتی سیاسیەکانمان پێ دەرەخسێنێ و وامان لێدەکات پێویستمان بەتوندوتیژی نەبێ.

ئێمە ئێستا هەزارو چوار سەد ساڵ لە سەردەمی پێغەمبەر دورکەوتووینەتەوە هوشیارین بەو ماوە دوورودرێژە و ناتوانین واز لەو هوشیارییە بێنین. پێویستە هەر لەو خاڵەی کە تیایدا وەستاوین، پەیوەندی بەسەردەمی پێغەمبەرو پەیامی پێغەمبەرەوە بکەین. شتێکی سروشتییە کە تێگەیشتنی ئێمە لە پەیامی پێغەمبەر، کە لەچوارچێوەی ئەو سەردەمەدا دەژین، جیاوازە لە تێگەیشتنی ئەو کەسانەی کە لە چوارچێوەیەکی میژوویی پێش ئێمەدا ژیاون. بەڵام نە ئێمە لە موسڵمانێتی دەچینە دەرەوە، نەئەوانیش لەدەرەوە بوون. نە ئەو زانایانەی کە چەندین سەدە پێش ئێستا، کردارو گوفتاری پێغەمبەری لێکداوەتەوە هەڵە بووە، نەزانایەکی دیاردەناس کە ئەمڕۆ، بەو نێوانە دوورە مێژووییەوە، سەیری ئەو کردارو گوفتارانە دەکات، هەر تۆشی هەڵە وچەوتی بێت. بۆ ئەوان ئەو تێگەیشتنە هەبووە وبۆئەوانیش ئەم تێگەیشتنە رەخساوە. ئەگەر ئەم تێگەیشتنە نوێیە بێتە بەرهەم ئەوا پارادایم گۆڕاوە وئەم گۆڕانی پارادایمە زۆربەی کێشەکان لەوانە کێشەی توندوتیژیش بەو مانایەی باسمان کرد چارەسەر دەکات.

لە درێژایی مێژوودا، چەندین خوێندنەوەی جیاواز بۆ ئایین کراوە، لەوانەیە خوێندنەوەی کەلامی، عیرفانی، فیقهی وهی تر، ئایا هیچ یەك لەم بۆچوونە نەریتیانە، لە پارادایمی نوێوە نزیکترین یان دووریی هەموویان لەم پارادایمەوە وەکو یەکە؟

موجتەهید شەبستەری: ئەم سێ خوێندنەوەیە لە راستیداو کۆلەکەی سەرەکی خوێندنەوەی نەریتین بۆ ئایینی ئیسلام، یەك چوارچێوەیان هەیەو نزیکەی جیاوازییەکی ئەوتۆیان لە نێواندا نییە. کەلامناسان، فەقیهەکان وموتەسەویفەکان هەموویان پابەندی هەمان بنەماو بنچینەی پارادایمی رابردوون. فەیلەسوفان وهەندێ لە عارفە موسڵمانەکان لەو یەکەم کەسانە بوون کەلەو بۆچوونە دوورکەوتنەوە" واتە ئەو چەمکانەی کە بۆ تێگەیشتن لە خوا، پێغەمبەرایەتی، وەحی وشەریعەتیان بەکارهێناوە، هەر ئەو چەمکانە نەبوون کە کەلامناسان، فەقیهان وموتەسەویفەکان بەکاریان دێنا. بۆ نموونە چەمکی ((واجب الوجود)) یان پەیوەندیکردن بە عەقڵی چالاکەوە (وەحی) یان خواوەند وەك مەعشوقێك لەو چەمکانە نەبوون کە کەلامناسانی سەدە بەراییەکان بۆ خواوەندی وەحی

بەکاریان دێنا. هەڵبەت کاتی کەلامناسی, بەفەلسەفی کرا, ئەم چەمکانەش دزەیان کردە ناویانەوە. بەڵام تەنانەت لەو قۆناغەشدا گشت دیداران تێگەیشتنێکی تریان بۆ ئایین هەبوو.

بەهەر حاڵ فەیلەسوفان وبەشێك لە عارفەکان چەمکگەلێکی جیاوازیان خستەڕوو وئەگەر بمانەوێ حوکم لەسەر دووری ونزیکیی خوێندنەوە جیاجیاکانی ئیسلام لەم پارادایمە نوێیە بدەین, پێویستە بڵێین خوێندنەوەی بەشێك لە عارفەکان, لەرووی ئاکام وشوێنەوارەکانیەوە نەك لەڕووی ناوەرۆکەوە, لەپارادایمی نوێوە نزیکە. واتە ئەم خوێندنەوەیە, مرۆڤ لەرێکخستنی ژیانی دنیایی خۆیدا ئازادتر دەکات ورێگە بە مرۆڤ دەدات, بۆ نموونە بەو جۆرەی کە بەراستی دەزانن, سیستمی کۆمەڵایەتی خۆیان رێك بخەن. بەڵام ئەگەر سەیری ناوەرۆکی خوێندنەوەی ئەم کۆمەڵە عارفانە بدەین, ئەوا دەبینین لە پارادایمی نوێ دوور وجیاوازە.

موحسین کەدیوەر: بەرێز شەبستەری دوو خوێندنەوەو بۆچوونی جیاوازی بۆ ئایین ناساندو فەرموویان بۆچوونی نوێ بۆ ئایین بواری توندوتیژی نادات. بێ ئەوەی حوکم لەسەر راستی هەڵەی بۆچوونی نوێ بدەم, ئەو خاڵە قبووڵ دەکەم کە خوێندنەوەی نوێ رێگە بەتوندوتیژی نادات. بەڵام ئەمڕۆ دەمەوێ وەڵامی ئەو پرسیارە بدەمەوە کە ئایا خوێندنەوەی کەلامی ـ فیقهی نەریتی بۆ ئایین, توندوتیژی بەڕەوا دادەنێت؟ ئایا ئەو دیندارانەی کە ئەم تێگەیشتنەیان بۆ ئایین هەیە, بەلەبەرچاوگرتنی بنەمای نەریتی ڕەوایە پەنابەرنەبەر توندوتیژی یان نە؟ پێش چوونە ناو باسەکەوە دەمەوێ بڵێم بەگوێرەی هەمان پرەنسیپی فیقهی وئوسوڵی, دەتوانین لانی کەم دوو تێگەیشتنی جیاواز بۆ قورئان وسوننەت بخەینەڕوو" یەکیان ((تێگەیشتنی رەسمی)) و ئەوی دیکەیان ((تێگەیشتنی نارەسمی)). خاڵێکی تر کە پێویستە باسی بکەین ئەوەیە کەلە چوارچێوەی پرەنسیپی فیقهی ـ کەلامی نەریتیدا باسی زات ورواڵەت وجەوهەرو قاوغ ناکرێ. بۆیە من لەجیاتی وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارە کە ئایا توندوتیژکاری لەجەوهەری ئایینەوە سەرچاوەی دەگرێ یان نە, وەڵامی من نەرێیە. هیچ پەیوەندییەکی زەرووری

لە نێوان ئەم دووانەدا نییە. دەتوانرێ خوێندنەوەیەکی سیستماتیك وپەسندکراوی حەوزە زانستییەکان بۆ ئاین بخەینەڕوو کە توندوتیژیی لێنەکەوێتەوە. لەچوارچێوەی ئەم پارادایمە نەریتیەشدا دەشێ توندوتیژکاریی ئایین راشکاوانە مەحکوم بکرێ وگرفتە کەلامی وفیقهییە جیدییەکانی نیشان بدرێ.

رێگەم بدەن باسی ئەو ئەحکامانە بکەم دە دەگوترێ میسداقی توندوتیژیی ئایینن. من ئەم ئەحکامانەم پۆلێن کردوون, لێرەدا ناچمە سەر باسی سزاکان وئەو ئەحکامانەی دەستبڕین, جەڵدەلێدان, بەرد بارانکردن ونموونەی لەوەیان لێدەکەوێتەوە. دەتوانین ئەحکامەکان بەم شێوەیە پۆلێن بکەین. یەکەم کۆمەڵە ئەحکام, ئەو ئەحکامانەن کە پەیوەندیان بەهەڵگەرانەوە وجنێودان بە پێغەمبەرەوە هەیە. کۆمەڵەی دووەم, ئەحکامەکانی جیهادی سەرەتاییە. جیهادی سەرەتایی واتە کۆمەڵگایەکی ئیسلامی دەتوانێت هێرش بکاتە سەر کۆمەڵگایەکی تر بۆئەوەی ئەو کۆمەڵگایانە موسڵمان بکات. جیهادی سەرەتایی واتە شەڕکردن بۆ بەموسڵمانکردن.

کۆمەڵەی سێیەم, ئەحکامی فەرمانکردن بە چاکەو نەهیکردن لە خراپە. واتە ئەگەر ببینم کەسانێك کاری چاك ناکەن ودووچاری خراپەکاری دەبنەوە, پێویستە سەرەتا بەدڵ پێم خۆش نەبێ, دووەم بەزمان ونەیاریی خۆم دەربڕم, سێیەم ئاگاداریان بکەمەوە وفەرمان ونەهی بکەم ولەکۆتاییدا فیزیکیانە رووبەڕوویان ببمەوە. لە فیقهی نەریتیدا, لەهەندێ هەلومەرجدا تەنانەت کوشتنیش رێگەی پێدراوە. بەم شێوەیە لەوانەیە, ئەویتربوون (یان لە ئێمە نەبوون) تەواو رووبەڕووی تەنگژە ببێتەوە. ئەم سێ کۆمەڵە لەگشت رێبازە فیقهییەکاندا بەدی دەکرێن, بەڵام کۆمەڵەی چوارەم تەنیا لە لای هەندێ لە فیقهەکاندا هەیەو کە لەوانەیە کەمینەش بن. مەبەستم تیۆری ویلایەتی موتڵەقی فەقیهە. بەگوێرەی ئەم تیۆرە وەلیی فەقیه لە کۆمەڵگای ئیسلامدا دەسەڵاتێکی سنووورداری شەرعیی هەیەو هەقی ئەوەی هەیە هەرچییەکی بەچاکی دەزانێت ئەنجامی بدات. ئەگەر وەلیی فەقیه بەمەسڵەحەتی بزانێت, دەتوانێت لە کۆمەڵگای ئیسلامدا حوکمی پیادەکردنی توندوتیژی بدات. ئەگەر بمانەوێ بەگوێرەی -

بەڵگەی سەلماندن باسی ئایین وتوندوتیژی بکەین, بەرای من دەبێ چاوێك بەو چوار حاڵەتەی سەرەوەدا بخشێنین.

تێگەیشتنی قورئان وسوننەت, ئەحکامەکانی سەرەوە بەبێ قەیدومەرج قبوڵ دەکات. لەچوارچێوەی ئەم تێگەیشتنەدا, یەکەم, سزادانی هەڵگەراوە, موسادەرەکردنی موڵك وماڵ, جیابوونەوە لە ژن وکوشتنە. سزای ئەو کەسەی کە جنێو بە پێغەمبەر یان ئیمامە مەعسومەکان بدات کوشتنە. دووەم, جیهادی سەرەتایی بۆ موسڵمانکردنی کۆمەڵگاکانی تریش بە ڕەوا دادەنرێت (هەڵبەتە ئەمە لەم سەردەمەدا زۆر جێی باس نییە, چونکە زۆربەی فەقیهە ناودارەکان پێیان وایە جیهادی سەرەتایی تەنیا لەسەردەمی ئیمامە مەعسومەکاندا دەبێ. بەڵام ئێستا ئیمامەکان لەنێو ئێمەدا نین. لاپەڕەی ئەم مەسەلەیەش هەڵدراوەتەوە. هەڵبەت با ئەوەش بڵێم کە لە کتێبە ئیستدلالیەکاندا, مەسەلەی جیهادی سەرەتایی بەموتڵەقی باس کراوە وپێویستی ئامادەبوونی ئیمامی مەعسوم بۆ جیهادی سەرەتایی وەکو پێویستی ئامادەبوونی ئیمامی مەعسومە بۆ ئەنجامدانی نوێژی هەینی, دەرکردنی حەددەکان وشتی لەم بابەتە. واتە لەوانەیە بشێ بەبێ بوونی ئیمامیشدا جیهادی سەرەتایی بکرێ. چونکە ئەگەر سەردەمێك یەکێك لە وڵاتانی ئیسلامی بووە هێزێکی گەورە, لەوانەیە بەپشت بەستن بەم مەسەلەیە هەوڵی بەموسڵمانکردنی کۆمەڵگا ناموسڵمانەکان بدات). سێیەم, فەرمانکردن بەچاکە ونەهیکردن لەخراپەش سێ ئاستی هەیە: ئاستی دڵ, ئاستی زمان, ئاستی دەست, لە ئاستی سێیەمدا حاکم دەتوانێت بڕیاری سزای فیزیکی بدات, تەنانەت ئەگەر کوشتنیش بێت. چوارەم, لەروانگەی ئەو فەقیهانەی کە بڕوایان بە ویلایەتی موتڵەقی فەقیه هەیە, ئەگەر وەیلی فەقیه بیەوێ. لەسەرپووی گشت ئەحکامە سەرەتایی ولاوەکیەکانەوەیە. ئەمە خوێندنەوەی رەسمیە بۆ ئایین وبەرای من توندوتیژی بەدوادا دێت.

بەڵام بۆ رەتکردنەوەی توندوتیژی پێویست ناکات ئایینناسییەکی نوێ بێننە کایەوە. چونکە لەچوارچێوەی هەمان سیستمی نەریتیدا دەشێ خوێندنەوەیەکی ترمان

بۆ قورئان وسوننەت هەبێ کە توندوتیژیی لێ نەکەوێتەوە. وا چاکە ئاماژە بـە مەسـەلەی ئیجتهـاد لـە لـق وبنـەماکانیش بکـەین. مامۆسـتای بـەرێز ئاماژەیـان بـەوەدا کـە لـەرێی ئیجتهادی میتۆدیانە لە لقەکاندا ناتوانرێت رێ لە توندو تیژی بگیرێت, بەڵام من لەگەڵدا نیم وپـێم وایـە لـەرێی ئیجتهـادی میتۆدیانـەوە لـە لقەفقهیەکانـدا وئیجتهـادی میتۆدیانـە لەکەلامدا دەشێ ئەنجامێکی گونجاومان دەست کەوێ.

موجتەهیـد شەبسـتەری: واتـە مەبەسـتی ئێـوە ئەوەیـە کەبـەبێ چاوخشـاندنەوە بەچەمکی خوا, وەحی, پێغەمبەرێتی, ئیمان وشتی لەم بابەتـە دەتـوانین بەئـەنجامێکی گونجاو بگەین؟

موحسین کەدیوەر: مەبەستم لـە ئیجتهـادی کـەلامی ئەوەیـە کـە بـۆ نموونـە ئەگـەر زانایـانی رابـردوو لـە بـواری پێغەمبـەرێتی, ئیمامـەت, ئامادەنـەبوونی ئیمـام وهـی تـر بەڵگەیەکیان خستۆتەڕوو, پێویست ناکات ئێمە شوێن ئەو بەڵگانە بکـەوین. بـۆ نموونـە, دەشێ خوێندنەوەیـەکی تـەواو نـوێ بـۆ بابـەتی ((ئامادەنـەبوونی ئیمـام)) بخەینـەڕوو. هەڵبـەت ئـەم خوێندنـەوە تازەیـە لەسـەر بنـەمای هـەمان سیسـتمی نـەرێتی ئیجتهـادی کـەلامی دەخرێتـەڕوو. چـەمکی خـوا لـە سـەدەی سـێزدەهەم جیـاوازە لەچـەمکی خـوا لەسـەدەی دووەمـی کۆچـی. ئـەم جیـاوازی وگۆڕانـە لەسـەر بنـەمای چ پرەنسـیپێکدا ڕوویداوە؟ هەر ئەو پرەنسیپانە دەشێ بنچینەی ئیجتهادی کـەلامی هاوچـەرخیش بێـت. هەڵبەت دەبـێ رابگەیـەنین کـە چـەندین سـەدەیە کەلامناسـیمان دووچـاری بەسـتەڵەکی وقەیران بۆتەوە وتەنانەت کتێبێکی کەلامیی جیدی وداهێنەرانە نەنووسراوە.

بـەکورتی, بـەرای مـن دەشـێ لەچوارچـێوەی هـەمان پـارادایمی نەریتیـدا, بـەهۆی ئیجتهـادی فیقهـی وکـەلامی, چـاو بـە ئـەو چـوار ئەحکامانـەی نـاوبراودا بخشـێنینەوە. هەڵگەرانەوە یەکێکە لـەو شـتانەی قورئـان بەئاشـکرا باسـی کـردووە, بـەڵام ئـەوەی لـە قورئاندا ئاماژەی پێکراوە, سـزا دوارۆژییـەکانی هەڵگەڕاوەیـە. لەقورئانـدا یـەك وشـەش راشکاوانە سەبارەت بە سزای دنیەوی بۆ هەڵگەراوە نـەگوتراوە. باسـی سـزای دنیـەویی هەڵگەراوە لە ریوایەتەکانـدا هـاتووەو هەڵبەتـە ریوایەتـەکانیش زۆرن. بـەڵام هەڵگـەراوە

کێیە؟ ئەگەر بمانەوێ بەهۆی هەمان ئەو پرەنسیپە نەریتیانەوە وەڵامی ئەم پرسیارە بدەینەوە. دەبینین بازنەی هەڵگەڕاوان زۆر بەرتەسك دەبێتەوە.

*** بەڵام مەسەڵەی هەڵگەڕانەوە ڕەتناکرێتەوە؟**

موحسین کەدیوەر: نەخێر. من وتم هەڵگەڕانەوە یەکێکە لەو شتانەی قورئان بەئاشکرا باسی کردووە. بەڵام هەڵگەراوە موسڵمانێکە کە بەهۆی عینادی وکەلەڕەقییەوە دژی ئیسلام بوەستێتەوە, نەك بەهۆی لێکوڵینەوەیە. هەروەها بۆچوونی خۆی رادەگەیەنێت وبیەوێ ڕەوتێکی کۆمەڵایەتی - سیاسی بێنێتەکایەوە. کەسێك کە بۆچوونی خۆی بەشێوەیەکی زانستی لە کتێبێکدا بخاتە ڕوو, بەر ئەم حکومە ناکەوێ.

لە هیچ رژێمێکدا, تەنانەت لە رژێمە دیکتاتۆرییەکانیشدا قبوڵ ناکەن کەسێك بەهۆی راگەیاندنی بیروڕا نەریتەکانی خۆی بیەوێ ڕەوتێکی سیاسی - کۆمەڵایەتیی پێچەوانەی سیستم بێنێتەکایەوە. بۆ نموونە رژێمە دیموکراتیکەکان بەجیدی دژی ڕەوتە فاشیستەکان دەوەستێنەوە. خاڵێکی تر ئەوەیە کە حکومی هەڵگەڕانەوە هەبێ, حەددەکە لادەکەوێ. رای باو بەو ئاراستەیە کە حوکمی هەڵگەرانەوەیە (وەکو حوکمی زینا) ئیسپات نەبێ. بەهەر حاڵ ئیسپاتکردنی ئەم حوکمە زۆر زەحمەتە مەگەر کەسەکە خۆی دانی پێدابنێ کە هەڵگەراوەتەوە. بەڵگەی سەلماندن بۆ هەڵگەرانەوە زۆر کەمن مەسەلەی جنێودان بەپێغەمبەر وئیمامە مەعسومەکانی تریش هەر وایە. لەوانەیە بڵێین ئەگەر کەسێ گوێی لێ بوو یەکێکی تر جنێوی بەپێغەمبەر یان ئیمامە مەعسومەکانی تر بدات, ڕەوایە یەکڕاست بیکوژێ, بەڵام ئەگەر کەسوکاری کوژراوەکە شکات لە کوژەرەکە بکەن, دەبێ شاهێدیان هەبێ وبتوانێت لە دادگادا جنێوەکە بسەلمێنێت. لە فیقه و کەلامی کلاسیکدا, کۆت وبەندی زۆر دانراون کە دەرکردنی حوکم لەوباوەرە زۆر سەخت دەکات. لە کاتێکدا کە ئێستا لە کۆمەڵگای ئێمەدا ئەوەندە بێ باکانە ئەم حوکمانە دەردەکرێن کە وەك بڵێی خواوەند هیچ ئیتیادێکی لەو بارەوە نەکردووە.

لــەبارەی جیهــادی ســەرەتایش دەبــێ بڵــێین هێرشــی ســەربازی لــە هــەموو هەلومەرجێکدا ڕەوا نییە. دینداری بەزۆری نییە ((لا إکراه فی الـدین)). مەگـەر دەتـوانین بێ ئەزیەت خەڵکانی تر ناچار بکەین دیندار بن. جیهادی سەرەتایی ئـەو کاتـە پێویسـت دەبێت کە سیستمێك ڕێگربێت لە بەردەم هاتنی خەڵك بۆ نـاو ئـایین وبـۆ دینـداربوونیان کوتانێك بەسەرپەنجە پێویسـت بـێ. ئێـران لـە سـەرەتای ئیسـلامدا بـەم شـێوەیە بـوو. جیهادی سـەرەتایی تـەنیا ڕێگرێکـە لادەبـات لەبـەردەم خەڵکدا بـۆ ئـەوەی بەخواسـتی خۆیان ئیمان بێنن وئامانجی جیهاد ئیماندارکردنی خەڵك نییە بە زۆرەملێ.

بەڵام سەبارەت بە ئاستی سێیەم فەرمانکردن بەچاکەو نەهیکردنە لـە خراپـە, واتـە ئاسـتی دەسـت پێویسـتە بڵـێین لـە کۆمەڵگایـەکی یاسـامەنددا لەلایـەن یاسـاوە تـەنا یاسادانەران ڕێگەیان پێدراوە سزاکان جێبەجێ بکەن, واتە چاکەو خراپە دەبێ لەیاسادا پێشتر دەستنیشان کرابێ وسزاکانیش بەشێوەی یاسا جێبەجێ بکرێن.

لەبارەی ویلایەتی موتڵەقی فەقیهیشەوە دەبێ بڵێین بەشێکی بەرچاوی فەقیهـەکان ئەم تێگەیشتنەیان بۆ قەرئان وسوننەت نییە. ئەگەر کەسـێك بـڕوای بـەم تیـۆرە نـەبێ, ئـەوا هـیچ کەسـێك بـە خـاوەن مەئموریـەتی تایبـەت لەلایـەن خواوەنـدەوە دانانێـت تـا بتوانێت خـۆی لکایـەی کاروبـاری گشـتی هـەڵقورێنێ. لەروانگـەی هەنـدێ فەقیهیشـەوە مەبەست لـە دەسـتەواژەی ویلایـەت ئـەوە نییـە کـە وەلی فەقیـە کارێـك بکـات کـە شـتە بەڵگەنەویست وپێویستییە شەرعییەکان بخاتە گومانەوەو متمانەی خـەڵك بـەئایین کـەم بکاتەوە, دەبێ ڕووبەڕووی ئەو کارانەی بوەستینەوە. بـەدەربرینێکی سـادەتر, حـاکمی شەرع ڕێگەی پێنەدراوە لەو ڕێیـەوەی کـە لەیاسـادا دەستنیشـان نـەکراوە, توندوتیـژی ئەنجام بدات.

مافی خۆرسکی مرۆڤ وئـەوەی ئـەمڕۆ پێـی دەگـوترێ مافـەکانی مـرۆڤ وەکـو مـافی ژیان, مافی ئاسایش, مافی ئازادی, مافی بـەرگریکردن لـە دژی سـتەم وچەوسـاندنەوە, لەچوارچێوەی فیقهی ـ کەلامی کلاسیکیدا دەسەلمێنرێت. هەندێ لەم مافانـە ڕاشـکاوانە

لـە فیقـە و کـەلامی کلاسـیکدا باسـکراون وهەنـدێکی تریشـیان دەشـێ هـەلبێنجین, مەسەلەی...

...دان بـەوەدا دەنـێم کـەئیجتهادی کلاسـیك لـە زۆربـەی حاڵەتەکانـدا پێویسـتی بەچاوپێداخشاندنەوە هەیە وئەگەر ئەم چاوپێداخشاندنەوەیە نەکرێ, رووبەرووی بەهەڵە تێگەیشتنی وا دەبینەوە کەتوندوتیژی بەرهەم دێنن. بەڵام ئەمە نابێتە هۆی ئەوەی کە گشت پرەنسیپەکانی ئیجتهاد زیانیان بەربکەوێ.

موجتەهید شەبستەری: ئەگەر کێشەی ئێمە چەند حوکمێکی فیقهی توندوتیژ بێت, لەوانەیە بەو شێوەیەی کـە بـەرێز کـەدیوەر گوتیـان کاریگـەر دەبـوو. بـەڵام بـەرای مـن کێشـەی سـەرەکی کۆمـەڵگا موسـڵمانە هاوچـەرخەکان شـتێکە لەسـەرووی ئـەوەوە. توندوتیژی لە کۆمـەڵگا هاوچـەرخە موسـڵمانەکاندا بەرهـەمی رەچـاونەکردنی مافـەکانی مرۆڤە. گرفت ئەوەیە کە ناتوانین لە سیستمێکی کۆمەڵایـەتی لەسـەر بنـەمای مافـەکانی مـرۆڤ بنیـات بنـێن. ئەگـەر دەسـتووری خۆمـان لەسـەر بنچـینەی مافـەکانی مـرۆڤ بـەو شێوەیەی کە لەچارنامەی جیهانیی مافەکانی مرۆڤدا هـاتووە وهـەموارکراوە, دانەرێـژین وسیسـتمی کۆمەڵایـەتیی خۆمـان بـەگوێرەی ئـەم یاسـایە دانەرێـژین و رێـز لـەو مـاف و ئازادییە سیاسی ـ کۆمەڵایەتیانە نەگرین کە ئایـا لـەو دەسـتوورەدا هـاتوون رووبـەرووی چـەندین توندوتیـژی دەبینـەوە. لـەم حاڵەتـەدا, کێشـەی سـەرەکیمان ئەوەیـە کـە ئایـا بنەمای فیقهی ـ کەلامیی رابردوومـان رێگـە دەدات کۆمەڵگایـەك لەسـەر مافـەکانی مـرۆڤ بنیات بنێین یان نە؟ لەراستیدا دوو پرسیار لەئارادا هەن: یەکەم ئایا ئەو مافانـەی مـرۆڤ لەو بنـەما کلاسـیکانەدا هـاتوون یـان نـە؟ دووەم ئایا ئـەو بنەمایانـە رێگـرن لەبـەردەم پابەنـدبوونمان بەمافـەکانی مرۆڤـەوە یـان نـە؟ ئەگـەر مافـەکانی مـرۆڤ بـەدڵ وگیـان وەرنەگیرێت وسەربژاردەی کۆمەڵگا بەهوو بوونیانەوە لـە پێنـاوی سـەقامگیرکردنیان لـە کۆمەڵگادا هەوڵ نەدەن, تەنانەت خۆدی یاسـاش دەشـێ توندوتیـژی بەرجەسـتەبکات و رەوایـەتی بەتوندوتیـژی بـدات. یاسـای خـۆی لەخۆیـدا لابـەری توندوتیـژی نییـە. یاسـا دەتوانێت پشتیوانی توندوتیژی بێت.

بــەرای مــن بنــەما فیقهــی ـ کەلامییــەکانمان لەمەســەلەو بابەتــە سیاســییەکاندا پەیوەندیان بە دنیای رابردووەوە هەیە. لەو دنیایـەدا, پەیوەندییـە سیاسـییەکانی مـرۆڤ لەسەر ملکەچیی خەڵك بۆ حاکمێکی دادگەر یان ستەمکار دامەزرابوو. لـەو دنیـادا, مافـە بنەڕەتییەکانی مرۆڤ لەئارادا نـەبوون وسـتەم ودادگـەریش, مانایـەکی دیکـەیان هـەبووە دادگەری لەو سەردەمەدا مانایەکی تاکەکەسی وتومـژاویی هـەبوو ودادگـەری بـەو مانایـە هیچ شێوەیەك ناتوانێت ببێتە بنچینەی رێکخسـتنی کۆمەڵایـەتی وسیاسـیی دیمـەکراتیك فیقه وکەلامی کلاسیك, هیچ یەك لەو چەمکانە یان تێـدا نییـە کـە بەبناغـەی رێکخسـتنی سیاسی لە جیهانی نوێـدا لـە قەڵـەم دەدرێـن. داکۆکیکردن لـە سـەر پـارادایمی کـەلامی وفیقهـی کلاسـیك واتـە چاوپۆشـیکردن واتـە هەوڵـدانی ناسـەرکەوتوو ونازانسـتی بـۆ دەرهێنانی چەمکە نوێیەکانی وەکو ((ئازادیی)) بەشداریکردن لەناو قورئان وسـوننەتدا. بۆ نموونە هەندێ کەس دەڵێن لەبەر ئەوەی حەزرەتی عەلی تا ئەو کاتـەی شمشـێری لـە خەوارج هەڵنەکێشا, بە لێبوردەییەوە هەڵسوکەوتی لەگەڵدا دەکردن, کەواتە بـەگوێرەی ئەم کارەی حەزرەتی عەلی گشت گرووپە سیاسییەکان دەتوانن ئازادانە بیروڕای سیاسی خۆیان دەرببڕن, مەگەر دەست بۆچـەك بـەرن. کـەموکوریی ئـەم ئیجتهـادە نامیتۆدیانـە ئەوەیە کە دەیانەوێ بنچینەو پرەنسیپێکی گشتی لە کـارێکی نـەکراوی حـەزرەتی عـەلی هەڵبێنجێن وئەمەش ناکرێ. یەکێکی تر لە بەڵگەکانی ئیجتهادی نامیتۆدیانە ئەوەیـە کـە بمانەوێ پێکهاتەی شورایی کۆمەڵگایەکی دیموکراتیك لەسەر ئایـەتی شـوڕا لـە قورئـانی پیرۆزدا هەبوو هیچ پەیوەندییـەکی بـە بونیـادی شـوڕایی حکومـەتێکی دیموکراتیـك لـەم رۆژگـارەدا نییـە. ئـەم ئیجتهادانـە نـامیتۆدی ونازانسـتیانەن وپشـتگیریان لێ نـاکرێ و ناتوانین تیۆری پتەوی لەسەر بینابکەین.

حەزرەتی عەلی نموونەی باڵای دادگەرییە, بەڵام نموونەی دادگەری لەو سەردەمدا. هەرکەسێك نموونەی دادگەریی سەردەمی خۆیەتی. ئێمە هیچ نموونەیەکی سەروو مێژووییمان نییە بۆ دادگەری. لە پارادایمی نەریتیدا واتای دادگەری ئەوەبووە کە فەرمانڕەوایی موتڵەق وهەتا هەتایی نەبێ وهەلسوکەوتی ستەمکارانە لەگەڵ

رەعیەتەکانی خۆی نەکات. بەڵام ئەمڕۆ ئەو پرسیارەمان لەبەردەمدا راست دەبێتەوە کە پێوەرەکانی رێکخستنی کۆمەڵایەتی عادیلانە چین؟ ئەگەر ئەمڕۆش حەزرەتی عەلی نموونەی باڵامانە, لەبەر ئەوەیە کە رەمزی پەیامنێری ناراستەیەکی تایبەتە واتە ئاراستەیەك بەرەو عەدلالەت. شێمە ئێمە دەبێ لەو ئاراستە گشتییەوە پەیام وەرگرین, بەڵام تەفسیرکردنەوەی عەداڵەت ودەستنیشانکردنی بەڵگەکانی ئیسپاتبوون یان نائیسپاتبوون لەم سەردەمەدا لە ئەستۆی خۆمان دایە.

موحسین کەدیوەر: بەرێز شەبستەری پرسیاریان کرد: ((ئایا بنەمای فیقهی ـ کەلامی کلاسیکمان توانای وەرگرتنی مافەکانی مرۆڤی وەك بناغەی رێکخستنی کۆمەڵایەتی هەیە یان نە؟)) بەرای من. بەپشت بەستن بە بنەما فیقهی ـ کەلامیمان دەتوانین زۆربەی مافەکانی مرۆڤ هەڵبێنجین. بەدەستەواژەیەکی دەقیقتر, جگە لە ئازادییە ئاینی وئازادییە جنسیەکان دەتوانین گشت ئازادی ومافەکانی تر بەپشت بەستن بە بنەما فیقهی ـ کەلامییەکان بسەلمێنین. پرسیارم لە بەرێز موجتەهید شەبستەری ئەوەیە کە ئایا بەرای ئێوە بنەمای فیقهی ـ کەلامیی ئێمە مەرجدارە بەنەبوونی مافەکانی مرۆڤەوە, واتە داوای نەمانی مافەکانی مرۆڤ دەکات؟

واتە ئایا مەحاڵە بتوانرێ بەم بنەما فیقهی ـ کەلامیانەوە مافەکانی مرۆڤ قبووڵ بکەین؟ هەڵبەت دەتوانین بڵێین هەندێ (کێشەی) فیقهی وکەلامیی خوێندنەوەی باو بۆ ئاین, پێشێلی مافەکانی مرۆڤ مرۆڤ دەکەن. بەڵام بەرای من من وا نییە کە ((بنەما)) فیقهی ـ کەلامیان رێگە لە مافەکانی مرۆڤ بگرێت. من چەند هەولێکم لەو بارەوە داوە ودەرمخستووە کە دەتوانین بەپشت بەستن بەهەمان بنەمای فیقهی ـ کەلامی, مافی دیارکردنی چارەنووس بسەلمێنین. پێم وایە دەتوانین گشت مافەکانی تریش وەکو مافی ژیان, مافی بەرگری لەبەر ستەمدا, مافی ئاسایش ومافەکانی تریش بسەلمێنین. تۆ باسی مەسەلەی دادگەریت کرد لەمەسەلە فیهی ـ کەلامیەکانی ئێمەدا باسی دادگەریی تاکەکەسی کراوە, بەڵام هیچ باسی دەدگەریی کۆمەڵایەتی نەکراوە قسەیەکە وئەوەی

کە دەڵێ بەگوێرەی بنەما فیقهی ـ کەلامیـەکان نـاتوانین دادگـەریی کۆمەڵایـەتی قبـووڵ بکەین, قسەیەکی دیکەیە.

مەسـەلەیەکی دیکـە کـە بـەڕێز موجتەهیـد شەبسـتەری باسـی کـرد, مەسـەلەی ئیجتهادی نامیتۆدیانیە. مەبەستم ئەوە نییە کە مافەکانی مرۆڤ لـە کـەلامی خواوەنـدیان ژیاننامـەی ئیمامەکانـەوە وەدەرنـێین. مەبەسـتم ئەوەیـە کـە هـەر کردارێـک کـە لـەم سەردەمەدا ئەنجامدانیان عەقلیانە بێت, واتە عەقڵ ڕێگە بە ئەنجامدانی بدات, دەتوانین شەرعیبوونی بسەلمێنین. دینـداران دەیانـەوێ ئـەو کردارانـەی ئـەنجامی دەدەن, هـەرام نەبن وبەرای من دەتوانین نیشانی بدەین کە دامەزرانـدی سیسـتمی کۆمەڵایـەتی لەسـەر بنەمای مافەکانی مرۆڤ, پەیوەندی بەحەرامی شەرعیەوە نییـە وهـەر ئـەوەش بەسـە بـۆ شەرعییەت پێ دانی. من تەواو لە گەڵتدام کە ئەو شوڕایە لە قورئان وسـوننەتدا هـاتووە ئیلزامـی نییـە, لەکاتێکـدا لـە سـەردەمی تـازەدا دەسـەڵات ناچـارە بـەپێی رای شـوڕا بجوڵێتەوە, ئەم شوڕایە لەگەڵ ئەو شوڕایەی لە قورئان وسـوننەتدا هـاتووە [تـەنیا] لـە زاراوە لێـك دەچـن. ئـەم شـوڕایە دامەزراوەیـەکی مۆدێرنـەو ئـەو شـوڕایان تـەنیا جـۆرە ڕاوێژپێکردنێك دەگرێتەوە. ئەگەر بمانەوێ ئەم شوڕایەیئێستا لە چەمکە نەریتییەکـەوە هەڵبێنجین, ئەوە ڕەخنەکەی جەنابتان لە جێی خۆیدایە, بەڵام ئەگەر بڵێین ئەم شـوڕایە لەگـەڵ ئـەم چـەمکەیاندا دەگونجـێ وئـەم شـوڕا مۆدرێنـە ڕێگـەی شـەرعیی نییـە, ئـەوا قسەیەکی هەڵەمان کردووە.

کەواتـە بـەکورتی, بـەرای مـن لەکایـەی مەسـەلە عەقلانییەکانـدا. لەکایـەی مامەڵـە وهەڵسوکەوتدا, پێویست ناکات بەدوای بەڵگەیەك لەناو قسەو کرداری ئیمامـدا بگـەڕێین. هەر ئەوەندە بەسە کە ڕێگرێك لـە لایـەن خـواوە (یاسـادانەر) نـەبێت. ئەگـەر ئـەم شـتە بچەسپێ, کردارەکەش پەسند دەکرێ. زۆربەی هەرە زۆری مەسەلەی مافەکانی مرۆڤیش حاڵ ورەوشتێکی وایان هەیە. کەواتە بەرای من بنـەمای فیقهـی ـ کـەلامیی کلاسـیکمان, ملفی مرۆڤ وئەو سیستەمە کۆمەڵایەتییەی کە لەسەر مافەکانی مرۆڤ دامـەزراوە دەخاتـە دەرەوەی خۆیەوە.

موجتەهید شەبستەری: کەواتە بەرای ئێوە فیقهـ وکەلامی باو لەبارەی مەسلە هاوچەرخەکان بێدەنگە؟

موحسین کەدیوەر: مەبەستم ئەوەیە کە هنەر بەو پرەنسیپ وپێوەرانەوە دەتوانین ئەرك ومافەکانی مرۆڤ ئیسپات بکەین.

موجتەهید شەبستەری: واتە ئێوە لە رێی میتۆدی ئیجتهادی فیقهی, لەناو قورئان وسوننەتدا, مافەکانی مرۆڤی هاوچەرخ هەڵدێنجن؟

موحسین کەدیوەر: مەبەستم لە هەڵێنجان ئەوەیە کە دەردەخەین رێگری شەرعی نین.

موجتەهید شەبستەری: ئەمە هیچ جیاوازییەکی نییە لەگەڵ ئەوەدا کە بلێین دەمانەوێ فرۆکە دروست بکەین, دەگەڕێینەوە بۆ قورئان وسوننەت ودەبینین فرۆکە دروستکردن هیچ رێگرێکی نییە. ئایا بەراستی مەسەلەکە بەم شێوەیە؟

موحسین کەدیوەر: هەڵبەت ئەم دوو مەسەلەیە کەمێك لەیەکتر جیاوازن. لەباسی مافەکانی مرۆڤدا چەندین فەقیهمان هەن کە بەپشتبەستن بە هەندێ بەڵگەی فیقهی مافەکانی مرۆڤ رەتدەکەنەوە وبۆ پووچەلکردنەوەی ئەم بەڵگەیە دەبێ مشتومڕێکی جیدی بکەین. هەڵبەت راستە کە ئەم بنەما ومافانە عەقڵانین. ئێمە سەرەتا بنچینەکە دادەمەزرێنین ولە ڕووی عەقڵانییەوە دەیسەلمێنین ودواتر ئەو خاڵە تاووتوێ دەکەین کە ئایا بەڵگەیەکی فیقهی هەیە کە رێبگرێت لە دەستگرتنمان بەو پرەنسیپە عەقڵانیە یان نە, ئەگەر بەڵگەیەکی ئەوتۆ هەبێ دەبێ بزانین دەتوانین ئەو بەڵگەیە پووچەڵ بکەینەوە یا نە. تەنیا ئەو کاتەی کە ناتوانین ئەو بەڵگانە پووچەڵ بکەینەوە, دەبێ دەست لەو پرەنسیپە عەقڵانیە هەڵگرین.

موجتەهید شەبستەری: ئایا مافەکانی مرۆڤ لە قورئانەوە وەدەست دێن؟ بۆ نموونە یەکسانی لەبەر چاو بگرە. بەرای من یەکسانی بە مانای ئەمڕۆی بە هیچ شێوەیەك لە قورئان وسوننتەوە چنگ ناکەوێ.

موحسین کەدیوەر: لە حەدیسدا هەیە کە ((خەڵك وەکو ((ددانەکانی شانە یەکسانن)) و حەدیسی لەم شێوەیە کەم نین. هەڵبەتە ئەم حەدیسانە کۆمەڵێك مەرجیان هەیە, بۆ نموونە زۆربەی زانایان باس لە یەکسانیی نێوان ئیمانداران دەکەن.

موجتەهید شەبستەری: لە مافەکانی مرۆڤدا خەڵك بەبێ لەبەرچاوگرتنی بیروباوەڕ یان یەکسانی و ئەم بابەتە لەگەڵ زۆربەی ئەحکامە فیقهییەکان وئەو حەدیسانەی پشتیان پێ دەبەستری ناگونجێت.

موحسین کەدیوەر: تاکەکەسان لە مافی ژیان, مافی ئاسایش و هی تردا یەکسانن. تەنیا کافری شەرکەڕ لەم بازنەیە دەچێتە دەرەوە.

موجتەهید شەبستەری: ئەم تێڕوانینە بۆ مەسەلەی مافەکانی مرۆڤ تەواو جیاوازە لەو روانگەیەی کە ئەمڕۆ بۆ مافەکانی مرۆڤ هەیە. تێڕوانینی نوێ بۆ مافەکانی مرۆڤ تێڕوانینێکی فەلسەفییە لە دەقێکی ئایینییەوە هەلبێنجین.

موحسین کەدیوەر: رێگەم بدە نموونەیەك بێنمەوە. عەلی کوڕی ئەبو تالب لە نامەیەکیدا بۆ مالك ئەشتر دەڵێت خەڵك دوو دەستەن: یان برای ئایینی تۆن یان هاوجۆری تۆن.

موجتەهید شەبستەری: نابێ دەق (Text) لە زەمینە (سیاق) (Context) بکەینە دەرەوە. دەبێ بزانین ئەم قسەیە لەو زەمینە مێژوویی ـ کولتوورییەدا چ مانایەکی هەیە.

موحسین کەدیوەر: وا باشە نموونەیەکی تر بخەمەڕوو. خوالێخۆشبوو ((نائینی)), وەك فەقیهێکی ناودار, لە کتێبی (تنبیه الآمه ...)دا دەڵێت ئەوانەی لە کۆمەڵگایەکی ئیسلامیدا دەژین, باج دەدەن, کەواتە مافی رادەربڕینیان هەیە. ئەم بەڵگە هێنانەوەیە لەگەڵ دیموکراسیدا دەگونجێ.

موجتەهید شەبستەری: بەرای من بۆ ئەوەی باسەکە روون بێتەوە دەبێ پرسیارێکی گریمانەیی لە خوالێخۆشبوو نائینی بکەین وبزانین کە ئاخۆ دەبێ چ وەڵامێکی ئەم پرسیارە دەداتەوە, پێویستە بپرسین ئەگەر لە کۆمەڵگای ئیسلامیدا, بۆ نموونە مەسیحیەکان لەرێی ئاشتیانەو ناتوندوتیژانەوە موسڵمانیان کردنە مەسیحی

ولەئەنجامدا موسڵمانان بوونە کەمینە وحکومەت کەوتە دەستی مەسیحیان, ئایا هێشتا پابەندی یارییەکە دەبێ, واتە مافی رادەربڕین وئازادی ویەکسانی (دیموکراسی) یان نە؟

موحسین کەدیوەر: نازانم ئەو چ وەڵامێکی ئەم پرسیارەی دەدایەوە, بەڵام بەرای من ئەم رووداوە ئاساییە. بەرای من دەبێ بەم یارییە رازی بین وپابەند بین پێیەوە.

موجتەهید شەبستەری: زۆر باشە ئەگەر تۆ پابەندی بە زەرورەتی ئەم قسەیەوە, ئەواچویتە ناو پارادایمێکی تازەوە کە ئاین بەجۆرە رەفتارێك بۆ پەیوەندی بەستن بە خواوەندەوە لەقەڵەم دەدات. بەڵام پێم وایە نائینی وای دەکرد.

*** لێرەدا دوو روانگەی بەدیل بەدی دەکەین. روانگەیەکیان پێی وایە لەرێی ئیجتهاد لە لقەکان ولە ژێر هەمان پارادایمی نەریتیدا دەتوانین قەیرانەکان چارەسەربکەین, بەڵام روانگەی دووەم پێی وایە جگە لە ئیجتهادکردن لەبنەماکان وگۆڕانی پارادایم ناتوانین بەسەر قەیرانەکاندا زاڵ بین.**

موحسین کەدیوەر: خوێندنەوەی دووەم ونوێ لە چوارچێوەی پارادایمی نەریتیدا هێشتا بڵاوبۆنەتەوە وگەڵاڵە نەبووە. واتە هێشتا دروست نەبووە. خاڵی هاوبەش لەو دوو حاڵەتەدا ئەوەیە کە هیچ کامێکیان شەرعییەت بە توندوتیژی نادات.

موجتەهید شەبستەری: ئەم دوو پارادایمە جیاوازییەکی بنەرەتیان لەنێواندا هەیە, لە پارادایمێکیاندا ژیانی سیاسی کۆمەڵایەتی وئابووری وکولتووری لەسەر بنەمای دەقە ئایینییەکانەوە دادەرێژێن. لە پارادیمیەکەی تردا خواوەمد لە رێی دەقە ئایینییەکانەوە لەگەڵ مرۆڤ دەدوێ و مانای ژیان ئازایەتیی بوونی پێ دەبەخشن, بەڵام مرۆڤ کام بنەما بۆ ژیانی کۆمەڵایەتیی خۆی هەڵبژێرێ, ئەوەیان کاری خۆیەتی ـ لەسەر مرۆڤ خۆیەتی کە بەرپرسیارێتی قورس و ترسناکی ژیان هنەلگرێ وبەو شێوەیەی کە تێدەگات ودەتوانێت دایبرێژێت بۆ دارشتنی تیۆری وپراکتیکانەی ئەم ژیانە دەستی غەیبی رێنوێنیی مرۆڤ ناکات, هیدایەت ورێنوێنی, رێگای زانستی وفەلسەفی وپیشەسازییەکانی دروستکردنی ژیان لەم جیهنانەدا ناگرێتەوە, رێنوێنیی غەیبی واتە بەخشینی ئازایەتی بوون ومانای ژیان بە مرۆڤەکان" مرۆڤگەلێك کە بەحوکمی مرۆڤ بوونیان

هەرساتەوەختێك بە جۆرێك هەوڵی بیاتنانی ژیان دەدەن. بێگومان ئەو مرۆڤانەی شوکربژێرن لەسەر نیعمەتی ئەو هیدایەتە غەیبیەو بە دەستەواژەی جوانی قورئان دەبنە یەکێك لە ((عباد الرحمن)), پابەند دەبن بە دادوەرییە ئیمانی ـ ئایینییەکانی خۆیان لەمەڕ گشت پرۆسە سیاسی وکولتووری وئابوورییەکان ئەم دوو پارادایمە لەبەردەمی موسڵمانانی ئەم سەردەمەدا هەیەو هەڵبژاردن بەدەست ئەوانە,

*** سوپاسی هەردوولاتان لەبەر ئامادەبوونتان لەم گفتوگۆیە.**

سەرچاوە: مجلە کیان, شمارە ٤٥, ص٦–١٩.

* محەمەد موجتەهید شەبستەری (حوجوتولئیسلام وەلموسلمین) لە ساڵی ١٣١٥ کۆچی هەتاوی (١٩٣٦ز) لە شاری شەبستەر لە ئێران لەدایك بووە. دوای تەواوکردنی خوێندنی سەرەتایی، لە ساڵی ١٩٥٠ بۆ فێربوونی زانستە ئیسلامییەکان ڕووی لە شاری قوم کرد و لە حەوزەی زانستیی دەستی بە خوێندن کرد. لە ماوەی هەژدە ساڵ مانەوە لە قوم، زانستە باوەکانی حەوزەی بە چاکی وەرگرت و لە ساڵی ١٩٦٩ وەك بەڕێوەبەری سەنتەری ئیسلامیی هامبۆرگ ڕووی لە ئەڵمانیا کرد و تا ساڵی ١٩٧٨ لەو سەنتەرە بە کاری فکری و کولتووریی خەریك بوو. لە دوای شۆڕشی ئیسلامیی ئێران، لە خولی یەکەمی ئەنجومەنی شوڕای ئیسلامی، نوێنەری شاری شەبستەر بوو. دوای ئەو ماوەیە تا ئێستا لە کۆلێژی ئیلاهیاتی زانکۆی تاران وانەی ئیلاهیاتی (تیۆلۆژیای) نوێ دەڵێتەوە. شەبستەری وەك نوسەر و وەرگێڕیش لە کایەی زانستی و ڕۆشنبیریی ئێراندا ڕۆڵی بینیوە. چەندین وتار و کتێبی تا ئێستا چاپ و بڵاوکراونەتەوە. لە کتێبە ناودارەکانی دەتوانین ئاماژە بەوانە بکەین: *چەند لێکۆڵینەوەیەك لەبارەی وەحی و قورئان* (وەرگێڕان)، *هێرمێنۆتیك، و کتێب و سوننەت* (چاپی یەکەم لە ١٩٩٦)، *ئیمان و ئازادی* (١٩٩٧)، *ڕەخنە لە خوێندنەوەی ڕەسمی بۆ ئایین: قەیرانەکان، دژایەتییەکان، ڕێگەچارەکان* (٢٠٠٠)، *ڕامانێك لە خوێندنەوەی مرۆڤانە بۆ ئایین* (٢٠٠٤).

** موحسین کەدیوەر لە ساڵی ١٣٣٨ کۆچی هەتاوی (بەرامبەر ١٩٥٩ز) لە ئێران لەدایکبووە. دوای تەواوکردنی خوێندنی سەرەتایی و ناوەندی لە شیراز، لە ساڵی ١٩٧٧ لە زانکۆی شیراز دەستی کردووە بە خوێندنی ئەندازیاریی کارەبا و ئەلیکترۆنیك. لە ساڵی ١٩٨٠ەوە بۆ ماوەی ١٧ ساڵ لە حەوزەی زانستیی قوم فیقە، ئوسوڵ، فەلسەفە، کەلام، عیرفان و تەفسیری خوێندووە. هەروەها دکتۆراشی لە بواری فەلسەفە و کەلامناسیی ئیسلامی لە ساڵی ١٩٩٩ وەرگرتووە. کەدیوەر چەندین وتار و لێکۆڵینەوەی لە بواری فکر و فەلسەفە و فکری سیاسیی بڵاوکردۆتەوە و تا ئێستا چەند کتێبێکی چاپکردووە، لەوانە «تیۆری دەوڵەت لە فیقهی شیعەدا» کە لە ساڵی ١٩٩٧ بڵاوکراوەتەوە.*